

# TİMUR ÖNCESİNDE ANADOLU İLE ORTA ASYA TÜRK DÜNYASI ARASINDAKİ KÜLTÜR İLİŞKİLERİ VE *GÜZİDE KİTABI*'NİN 'TERCÜME' HİKÂYESİ\*

Şinasi TEKİN

## I. ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDEKİ *GÜZİDE KİTABI*'NİN AKTARILDIĞI HARZEM TÜRKÇESİ METNİ VE FARŞÇASI

Orta Çağda Anadolu halkının başından iki büyük felâket geçmiştir. Bunlardan ilki Hülâgu idaresindeki Moğol istilâsıdır. 13. yy.'ın ilk yarısında Anadolu'yu ve bir süre sonra da bütün İslâm dünyasını kasıp kavuran Moğollar, yüzyıllardır devam edegelen siyasî düzeni alt üst etmişlerdi. Bundan 150 yıl kadar sonra 1402'de Osmanlı'nın idaresinde Anadolu halkı, gene Asya'dan gelen Timur'a dayanamamış, yenilmiştir. Bu ikinci yenilgidir, ikinci felâkettir.

Her iki istilâyı birbiriyle karşılaştırıp sonuçlarının getirisiyle götürüsünü münakaşa etmeden önce Türklerin Anadolu'ya gelişleri ve yerleşmeleriyle ilgili eski bilgilerimizi hatırlayalım:

1071'den beri Asya içlerinden, İran üzerinden nesiller boyu akın akın batıya, Anadolu yaylasına göçen insanların çoğunluğunu Oğuz Türkleri teşkil ediyordu. Malazgird'in ardından Konya'ya geliyoruz. 11. yy. bitmek üzere. Yeni bir devlet kurulmuştur: Selçuk Sultanlığı. Devletin resmî yazışma, öğretim ve edebiyat dili Farsça, idarecilerin ve geniş halk kitlelerinin konuşma dili, Türkçenin batı şivesi yani Oğuzcadır. Dinî eserlerin Arapça yazılması dışında Arapçanın özel bir durumu yoktur.

Moğol hareketinin Orta Asya'da başlamasıyla Asya içlerinden kopup gelen göçlerde iki tip insan dikkatimizi çekiyor: Biri, sürüleri önünde, kendilerine

---

\* 17 Ocak 2000 tarihinde TDK'da verilen konferansın genişletilmiş şeklidir.

uygun otlak, yaylak ve kışlak arayan, yeni bir yurt, yeni bir vatan edinme çabası içinde olan cahil ve fakat gönülden bağlandığı Müslümanlığı Türkistan'da şifahî olarak öğrenmiş Türkmen boyları; ötekisi ise sayıca çok az fakat cahil kitleleri yönlendirebilecek güçte Necmeddin-i Kübrâ ile Yesevî tarikatı mensupları gibi okumuş şeyhler, hocalar ve dervişlerdi. Bu aydın sınıfın içinde ana dili Türkçe olanlar da vardı. Fakat hepsinin Türkistan'da, Horasan'da gördüğü klâsik İslâm eğitimi, her zamanki gibi Farsça yoluyla olmuştu. Ve hemen hepsi Farsça yazıyordu.

Şimdi gelelim her iki istilânın sonuçlarına.

Birincisinin sonucunda yani 1200'lerdeki istilânın sonucunda, Konya'daki merkezî idare, gerek askerî gerekse idarî bakımdan 1290'larda tamamiyle çökünce karizmasını da yitirdiği için Anadolu halkı, münferit boy beylerinin etrafında toplanıp ufak ufak idarî birimler yani beylikler kurarlar. Bu devirde ilim ve kültür tesadüflere bağlı olarak dışarıdan meselâ Mısır'dan, Şam'dan ve Türkistan'dan gelen münferit ilim adamları, şeyhler ve hocalar tarafından beslenir, geliştirilir. Anadolu medreselerinden yetişen gençler, görgü ve bilgilerinin arttırmak üzere ülkenin dışına fazla çıkmamışlardı. Pek az sayıda çıkanlar da ya Mısır'a ya da Şam'a gitmişlerdi. Orta Asya'ya, Türkistan'a hiç giden yoktu. Çünkü buraları da Anadolu gibi her bakımdan Moğolların gadrine uğramış gerçekten birer harabe hâline getirilmişti.

Kısacası birinci Moğol istilâsı, bir daha toparlanmamak üzere Konya Selçuk devletini ortadan kaldırmış; ortaya çıkan siyasî boşluğu dolduran beyliklerde Farsçanın yanı sıra, Türkçe de yazı ve eğitim dili olarak kabul edilmişti. Bu dönemde medreseler ve ilim tamamen halka yönelik olmuş, İslâm kültürünün çeşitli alanlarında pek çok eser, Farsça ve Arapçadan Türkçeye çevrilmiştir.

Bu suretle Selçuk döneminde tamamiyle ihmal edilmiş olan bir husus büyük bir titizlikle ele alınmış ve başarı ile çözümlenmiştir. Geniş cahil Türkmen kitlelerinin eğitimi. Bunun için ilkin cazip hikâyeler, masallarla dolu Türkçe ilmihâller düzülmüş, münferit Kur'an surelerinin Türkçe tefsirlerinin ardından Kur'an'ın tamamı, baştan sona satır altı usulle Türkçeye çevrilmişti. Kitlelerin eğitimine bunlar da yetmiyordu; onun için İslâm tarihlerinin, İslâm mitolojisinin yanı sıra birçok meşhur nasihatnâme, siyasetnâme türünden eserler, diğer edebî ve tarihî eserler birbiri ardı sıra Türkçeye çevriliyordu (Kabusname [1300'lerde yapılan ilk çeviri], Taberi Tarihi, Mantıku't-Tayr gibi). Nihayet 14. yy.'ın sonlarına gelindiğinde Anadolu beyliklerindeki bu faaliyetler özellikle Osmanlı beyliğinde yoğunlaşmaya başladı.

İkinci felâketin sonuçlarına gelince:

1402 Ankara yenilgisiyle dağılan Anadolu'nun siyasî birliği, Timur'un ve ardından gelenlerin korkunç baskılarına rağmen bir nesil içerisinde Anadolu

halkı toparlanmayı bilmiş ve Osmanlının idaresinde siyasî birliği tekrar kurmayı başarmıştı. İşte bu çabuk toparlanmayı, Anadolu, her hâlde beylikler dönemindeki kitlelerin eğitilmiş olmasına ve Türk yazı dilinin, Farsça yanında önemli bir yer almış olmasına borçludur.

Timur'un verdiği korku ve maddî zarara rağmen, 1402'den sonraki yıllarda Anadolu aydınlarının ilk işi ilim öğrenmek, her alanda görgü ve bilgilerini artırmak amacı ile Horasan ve Türkistan medreselerinin yolunu tutmak olmuştur. Ve böylece nesiller boyu sürecek olan Türkistan-Anadolu kültür ve sanat alış veriş başlanmış oluyordu.

Bu konu üzerinde daha fazla durmayacağım ve hemen tekrar 1236-1402 arasına yani birinci Moğol istilâsını takip eden devreye döneceğim.

Bu devre için, bildiğim kadariyle şimdiye kadar sorulmamış olan şu soruyu sorabiliriz "11. yy.'da Karahanlı Türkçesiyle başlayan Orta Asya Türk-İslâm kültürü ile Anadolu'nun bir ilişkisi olmuş mudur? Anadolu aydınları Timur'a kadar olan dönemde Orta Asya'daki Türk dünyasında olup bitenlerden haberdar olmuşlar mıdır?"

Yalnız bu noktada zihinlerde belirebilecek bir yanlış anlamayı önlemek için hemen şunu önemle belirtmek istiyorum: Burada 'ilişki' derken genel anlamda kültür ilişkisini kastetmiyorum. Türkçe yoluyla, Türkçe yazılmış eserler yoluyla olan kültür ilişkisinden, kültür alış verişinden bahsediyorum, soruyu bu bağlamda sormak istiyorum: Yani Türkistan'da yazılmış olan Türkçe bir eser, Anadolu Türk dünyasında bir yankı uyandırabilmiş midir? Yoksa genel anlamda ilişki her zaman vardı, Mevlâna ve ailesi, Farsça ve Arapça eserleriyle Anadolu aydınlarını yetiştiren muhtelif mutasavvıflar, özellikle Necmeddin-i Dâye *Mirsadül' İbâd* adlı eseriyle Anadolu halkının kültürünü her yönden etkilemiştir. [Hatta bu etki yüzyıllar boyu sürmüştü].

Evet, böyle bir ilişki yani kastetmiş olduğum Türkçe ilişkisi, Türkçe olarak kaleme alınmış eserle kurulmuş olan bir ilişki vardı. Ama bu ilişkiyi, bildiğimiz kadarıyla bir tek insan, bir tek eserle kurmuştu. İşte bugün sizlere bu bir tek aydın kişiden, eserinden ve bu eserin getirdiği problemlerden bahsedeceğim.

Evet bu muhterem zatı, Türk dili ve edebiyatı ile ilgilenen hemen herkes tanır; hiç olmazsa en azından adını duymuştur: Mehemmed bin Bâli. Üzerinde duracağımız eseri de çeşitli istinsahlarında değişik biçimlerde zikredilen *Güzide*, *Güzide Kitâbı*, *Kitâb-ı Güzide* veya *'Akâ'id-ı İslâm* adlı bir ilmihâl kitabıdır.

Varlığından ilk defa M. Fuad Köprülü'nün bahsettiği<sup>1</sup> *Güzide* adlı ilmihâl kitabında Mehemmed bin Bâlî, eserini bir başkasının kitabından nasıl ve niçin eski Anadolu Türkçesine aktardığını ön sözünde şöyle açıklıyor (ŞT nüshası, var. 8<sup>b</sup>):<sup>2</sup>

Ve bundan soñra bu za'if ve günâhlu kim Mehemmed<sup>3</sup> ibn Bâlî<sup>4</sup> gördüm kim muqaddem-ler ulusu imâm-ı zâhid Ebû Naşr bin Tâhir bin Muhammed<sup>5</sup> es-SERAHSÎ-nevvara'l-lâhu rûhahu ve nevvara zarîhahu- bir kitâb cem' eylemiş kim bir sözi biñ cân deger.

Ammâ gördüm kim terkîb muhallel ve muhabbat. Ola-bolğa 'ibâretince yazmış-lar. Diledüm kim bu laîf nüshanuñ luñfi ve şerefi dañı artuğ ola. Ol saķim 'ibâretlerden şarih ve faşih ve rüşen Türkiceye<sup>6</sup> dönderdüm kim fâi'deler

<sup>1</sup> *Türk Edebiyatı Tarihi* (2. Basım, Ötüken Kültür Serisi: 28, İstanbul), s. 233 [Sadeleştirmeleri(!) yapanların, Türkolojinin temel meseleleriyle her hâlde hiç bir ilgileri yok ki F. Köprülü'nün 1926 yılına ait eski yazılı ilk baskısındaki "olğa-bolğa" tabirini okuyamamışlar ve burada söz konusu olan meseleyle hiçbir ilgisi kalmayan "olğa-bulğa" biçiminde uydurmuşlardır. Ayrıca ilâve ettiklerini ileri sürdükleri notlar da çok kısır ve F. Köprülü'nün ilmî şerefine maalesef lâyük değildir!]

<sup>2</sup> *Güzide* kitabının şahsî kütüphanemdeki tarihsiz ve sondan eksik nüshası (ŞT nüshası; gene elimizdeki diğer nüsha çok bozuk olduğu için burada söz konusu edilmeyecek) kullanılmıştır. Paris, BN, *Supplement Turc* No. 531'de kayıtlı ve bilinen nüshaların en eskisi olduğu anlaşılan H. 838 tarihli nüshasından da faydalanılmıştır. Eserin adı, muhtelif nüshalarında muhtelif adlarla anılmaktadır: *Güzide*, *Güzide Kitâbı*, *Kitâb-ı Güzide*, *Akâ'id-i İslam* vb.

<sup>3</sup> Hareke *Muhammed* okunmasını gerektirdiği hâlde Anadolu türk muhitinde, Hz. Peygamber'in adı dışındakiler hep böyle Mehemmed şeklinde tesbit edildi. Müslüman Türk boyları içinde, yalnız Oğuz Türkleri, eski dinlerinden kalma tabu geleneklerine uyup Hz. Peygamber'in adı *Muhammed*'i değiştirerek çocuklarına vermişlerdir; işte bugünkü *Mehmed*, *Memo*, *Memiş* vs. hep bu başlangıçtaki ilk değişikliği temsil eden *Mehemmed* şeklinden gelmiş olmalıdır. Anadolu Türklerindeki bu tabu geleneğinin bir de eskiden totem olan bir hayvana tatbik edildiğini görüyoruz. Şöyle ki eski metinlerde *böri* kelimesiyle ifade edilen fakat bugün *kurt* denen bu hayvan, Oğuz Türkleri tarafından 'böcek, solucan' ve genel olarak 'hayvan' manasında dilde eskiden beri var olmuş olan bir *kurt* kelimesiyle adlandırılmıştır. Bu adlandırmayı ilkin Kâşgarî'nin tespit etmiş olduğunu görüyoruz. Daha sonra Oğuz yazı dilinin teşekkül etmesiyle bu adlandırmayı ilkin Kâşgarî'nin tesbit etmiş olduğunu görüyoruz. Daha sonra Oğuz yazı dilinin teşekkül etmesiyle bu adlandırma genelleşerek, eski *böri* kelimesinin Anadolu'da kaybolmasına ve asıl manası 'böcek, solucan; hayvan' olan *kurt* kelimesinin bir de 'kurt, canavar' manasını kazanmasına sebep olmuştur. Bu tespitten çıkan sonuç şudur: Eski Türklerin bozkurt efsanesi yani kurdun totem olması keyfiyeti bütün Türklere şâmil değil, sadece Oğuz türklere yani Anadolu'ya gelen Türkmenlere şâmil olmuştur. Aksi takdirde Taşkent'te de bugün *böri* kelimesinin kullanılmamış olması gerekirdi!

Oğuz Türklerinde görülen bu ad değiştirme geleneğini kuzey ve batı Afrika Müslümanları arasında da buluyoruz (bununla ilgili olarak *Muhammed/Mehemmed/Mehmed* münasebetiyle kısa mülâhaza ve kaynaklar için bk. *The Encyclopaedia of Islam*, C. VI, 1990, cüz 113-114; s. 973<sup>ab</sup>)

<sup>4</sup> Bu kaydı Manisa Kütüphanesindeki nüshadan (eserin adı burada *Akâ'id-i İslâm* olarak geçiyor) ilk defa zikredilen R. Rahmeti Arat, bu yazarın adını *Baydur* biçiminde okumuş; her hâlde *Bâlidur* biçiminde divânî kırmasiyle yazılmış olmalı (bk. R. Rahmeti ARAT, "Anadolu Yazı Dilinin Tarihî İnkişafına Dair", V. Tarih Kongresi, 1956 [Kongreye sunulan tebliğler], Ankara 1960, s. 225-232; bilhassa s. 231).

<sup>5</sup> Anadolu dışında olduğu için böyle okundu, krş. Yukarıdaki dipnotu.

<sup>6</sup> Türk kelimesinin sonundaki *i* sesinin *türki* kelimesindekiyle bir ilgisi yok. Bu türeme bir ses olmalı. Buna benzer türeme sesleri hareketlerle gösteren yazmalar mevcuttur. Bunlar her hâlde müstensihleri ağız özelliklerini aksettirmektedir (bk. Meselâ, TUBA 13, G. Doerfer Festschrift, 1989, s. 155).

fevt olmaya... ümiddür kim taşnif ideni ve bu 'ibāreti tağyir ideni unutmayalar kim muṭāla'asından hidāyet ve kerāmet bulalar. İnşā'al-lāhu Te'ālā.

İmām-ı zāhid Ebū Naşr bin Ṭāhir bin Muḥammed es-Seraḥsî-raḥmetu'l-lāhi 'aleyh - <eydür:> Kaçan gördüm-se kim ḥalkuñ bir niçesi 'ilm ve tã'at öğrenmek arzū ve hevās eylediler. Kaşd eyledüm kim Tañrınıñ [9<sup>a</sup>] 'ilm deñizinden kim anuñ nihāyeti yok; andan şerbet<-i> terkiḥ getürdüm kim ḥalkuñ ḥasta cānına şifā ola.

...Ammā bu kadar 'ilm her bir gişiye farizadur kim ḥalāli ve ḥarāmı bile; ḥayr u şer<ri> bile; ve kıyāmeti bile; ve ol gün ḳopacağına inana.

Peyğambar 'a.s. eydür: 'İlmüñ farizeleri üç nesnedür: 1. Evvel oldur kim Tañrı Te'ālā bir bile. 2. İkinci tã'at kıla Tañrıya; nicesi tã'at kılmak gerek, ögrene; 3. Üçüncü Tañrı Te'ālā ḳullarile nice dirilmek gerek, bile. Yaradığı nicesidür, bilmek gerek. Ve nicesi mu'āmele kılmak gerek!"

İmām Seraḥsî [9<sup>b</sup>] eydür: "Yazdum bu kitābı Ḳur'ān āyetleriyle. Daḫı Peyğambar ḥadīsi birle. Daḫı 'ālim-ler ve 'ārifler ve zāhidler işlediği 'amel-ler birle. Kañkı gişi kim bu kitābı okursa dīn içinde bay ola. Zīre kim dükeli okuduğımı ve öğrendüğümü ve işitdiğümü öründüledüm. 'İlmüñ öründüsü olduğu Güzide diyü ad virdüm. Ve bi'l-lāhi't-tevfik!"

(Bugünkü Türkçesi:)

... Ben zayıf ve günahkâr Mehmed bin Bâlî, geçmişlerin büyüğü, din âlimi, dindâr Ebû Nasr bin Ṭāhir bin Muhammed Seraḥsî'nin –Allah onun rûhunu ve kabrini nurlandırın- bir kitap derlediğini gördüm. Öyle bir kitap ki her bir sözü bin can değerindedir. Fakat ifadelerin düşük ve bozuk olduğunu gördüm: Ola-bolga ibareleriyle yazmışlar. Bu zarif eserin enceliği ve şerefi artsın, faydası da kaybolmasın diye düşündüm ve bu sağlam olmayan cümlelerden açık, seçik ve parlak Türkçeye aktardım... Ümid olunur ki eseri yazanı, cümleleri değiştireni unutmazlar ve eseri okuyanlar (Allahın) inayetine, (evliyanın) kerametlerine kavuşurlar, inşallah!

Din âlimi M. Seraḥsî –Allah rahmet eylesin!- (der ki:) "Halktan bir kısım insanların ilim ve ibadet öğrenmeyi arzu ve heves ettiklerini görünce Allahın uçsuz bucaksız ilim denizinden öyle bir 'ifade şerbeti' yapmaya niyetlendim ki halkın hasta canına şifa olsun!

...

Helâli, haramı, iyiyi, kötüyü ve kıyameti bilecek kadar herkesin bir (din) bilgisine sahip olması şarttır. Ve de kıyametin kopacağına inanmalıdır!

Peygamber a.s. (şöyle) der: “İlmin şartları üçdür: Birincisi Allah’ı bir bilmek; ikincisi Allah’a ibadet etmek ve bunun ne şekilde olacağını öğrenmek; üçüncüsü Allah’ın kulları ile nasıl geçineceğini bilmek, (Allah’ın) yarattıklarının nasıl olduğunu bilmek ve (nihayet bunlara) nasıl muamele etmek gerektiğini (bilmek)

Din âlimi Serahsî (şöyle) der: “Bu kitabı, Kur’an ayetleriyle, Peygamberin hadîsleriyle yazdım. Ve ayrıca din âlimlerinin, ariflerin ve dindarların işledikleri amelleri (de ilâve edip) yazdım. Kim bu kitabı okursa din husûsunda zengin olur. Çünkü bütün okuduklarımı, öğrendiklerimi ve işittiklerimi seçtim. İlmin seçilmiş (ve en iyisi demek) olan *Güzide* adını verdim!”

Yukarıdaki kayıtlardan anlaşıldığına göre Mehmed bin Bâli adında bir Anadolu Türkü, Ebû Naşr bin Tâhirbin Muhammed Sarahsî adlı din âliminin yazdığı *Güzide* adlı bir ilmihâl kitabını okumuş, muhtevasını çok beğendiği hâlde dilini hiç beğenmemiş. İfadelerinin bozuk olduğunu belirterek eserin dilini *ola-bolğa*<sup>7</sup> diye adlandırmış. Ve de bunu, ‘rüşen Türkiçe’ dediği Anadolu Türkçesine ‘çevirmiştir’.

\*\*\*

Türk dili tarihi araştırmalarında tartışması, 1970’lerden bu yana günümüze kadar sürüp gelen ‘Karışık dilli metinler’ meselesiyle ilgili olarak *Güzide*’nin başındaki bu ifadelere ve bununla ilgili münakaşalara konuşmamın sonunda değineceğim. Onun için şimdi tekrar Mehemmed bin Bâli’ye ve eserine dönelim ve şu sorularla kaldığımız yerden devam edelim.

[1] Mehemmed bin Bâli’nin, dilini beğenmediği bu *Güzide* adlı eserin aslı ne idi?

[2] Adını ve nisbesini verdiği ve yazar olarak gösterdiği imâm-ı zâhid Ebû Naşr bin Tâhir bin Muhammed es-Serahsî kimdi?

[3] Ve son olarak dilinden Anadolu’lu olduğunda şüphe olmayan Mehemmed bin Bâli kimdi?

<sup>7</sup> Eserin yalnız bendeki nüshasında böyle *ola-bolğa* şeklindedir; öteki nüshalar *olğay-bolğa*, *olğay-bolğay tatar dili* vs. biçiminde kaydetmektedirler, teferruat için aşağıya bk.

Bu sorulardan şimdiye kadar sadece birincisine cevap verilmiş, son ikisine dokunulmamıştı. Birincisine verilen cevap da tahminlere dayanıyordu ve yakıştırma idi: “Mehemmed bin Bâli’nin dilini beğenmediği bu eser, karışık dilli bir metin olmalıdır, nitekim kendisi de böyle adlandırıyor: olgay-bolgay!”

\*\*\*

Yıllar sonra, 1990’da Taşkentli Özbek Türkoloğu Ergasch Fazylov, Türklük Bilgisi Araştırmaları’nın 14. sayısında, Harzem Türkçesiyle yazılmış bir eser parçasını transkripsiyon ve tıpkı-basım ile yayınladı.<sup>8</sup>

E. Fazylov’un kısa ön sözünden şu hususları öğreniyoruz: 1. 11 sahifeden ibaret olan parça, dil bakımından 13. asra ait olmalıdır. 2. Bu metinde ne yazar adı, ne mütercim adı var. Eserin adı da yok; yani eser hakkında hiçbir bilgimiz yok. 3. Oldukça hacimli eserden kopmuştur. 4. Bu parça, bilinmeyen bu eserin 37.-43. bölümlerini ihtiva etmektedir. 37.’nin başı ile 43.’nün sonu eksiktir. 5. Türk Edebiyatında bu parçanın muhtevasına benzeyen birçok eser bulunmaktadır. 6. Meselâ 41. Bölüm, yer yer Nehcü’l-Ferâdis’in bazı kısımlarını andırmaktadır.

Son olarak E. Fazylov şöyle diyor: “Bu parça, yazmanın tamamının bulunup ortaya çıkarılmasında yardımcı olabilecektir.”

Muhterem meslekdaşımızın bir temennî mahiyetindeki bu tahmini, aşağıda yapacağım açıklamalarla kısmen gerçekleşmiş durumdadır. Şöyle ki, derginin (TUBA) F. İZ armağan sayısına girecek yazıları sıraya koyarken E. Fazylov’un bahsettiği parçanın bölüm başlıkları dikkatimi çekmişti.

Fakat işlerin çokluğu yüzünden üzerinde fazla duramamıştım. Ama zaman zaman Fazylov’un metni kafama takılıyor ve kendi kendime ‘Ben bu metni bir yerlerden biliyorum, ben bu metni bir yerlerden tanıyorum. Ama nereden? Nereden?’ diye söylenip duruyordum. Her zamanki gibi ‘her şeyi okumak zorunda olan’ bir dergi tahrir heyeti başkanı olarak E. Fazylov’un yazısının tashihlerini yapıyordum; tashih sırasında birden hatırladım: Evet bu metin, kelime kelime, satır satır, cümle cümle, benim neredeyse birçok yerlerini ezbere bildiğim Anadolu Türkçesindeki *Kitâb-ı Güzîde*’nin tıpa tıp aynısıydı. Ama nasıl olurdu? Olamazdı böyle bir şey, olamazdı! Çünkü *Güzîde*, karışık dilli bir metinden düzeltilmemiş mi idi?. Ve kitabın ‘düzelticisi’ bu tür metinlere ad bile vermişti, ‘olga-bolga’ ibareti demişti. Bunları ulemamız söylemişti,

<sup>8</sup> Ergasch Fazylov, “Eine choreşmtürkische Handschrift über gute und böse Taten, “Journal of Turkish Studies (TUBA) 14: Fahir İZ Festschrift (Published at Harvard University, Department of Near Eastern Languages and Civilizations), 1990, s. 207-221

yorumlamıştı; ve bizler de, ulemamızın bu söylediklerini evirip çevirip, fiyakalı dipnotlarıyla donatılmış yazılar, makaleler yazmıştık.

Ama belki de E. Fazylov'un metni 'karışık dilli bir metindi.' Niye olmasındı? Heyecanla metni bir daha, bir daha okudum ve bu sefer metnin içinde Oğuzca unsurları kovalamaya başladım. Bir dil özelliği bile çıkmadı Oğuzca diyebileceğimiz.

Evet, E. Fazylov'un yayınladığı 11 sayfalık metin karışık dilli değil, tam tersine tertemiz, pırıl pırıl bir Orta Asya Türkçesiyle, Harzem Türkçesiyle yazılmıştı.

Ve Mehmed bin Bâlî'nin "... ifadelerinin düşük ve bozuk olduğunu gördüm. Olabolga ibareleriyle yazmışlar" diye tanımladığı bu eser yani *Güzide Kitabı*, muhayyel bir 'karışık dilli metinden düzeltilerek meydana getirilmiş bir eser' **değil**, bugün ancak elimizde 11 sayfası kalmış olan ve Harzem Türkçesiyle yazılmış bir eserin "rüşen Türkice'ye yani Anadolu Türkçesine" çevrilmiş şeklidir.

Bu önemli tespiti yaptıktan sonra konumuzun bir başka yönüne geçiyorum.

Yıllar önce arşça bir metin dikkatimi çekmişti. Eserin adı *Güzide* idi. Fakat bilindiği gibi, aynı adda olup da birbirleriyle hiç ilişkisi olmayan birçok eser vardır. Bunu da onlardan saymış ve dönüp bakmamıştım bile. Fakat hemen her şeyi alt üst eden Fazylov'un metni gözümü açmış, daha dikkatli olmaya sevk etmişti beni. Onun için sözünü ettiğim Farsça metne bir daha baktım. Bu metni, İran ulemasından İrec Afşar 1968'de Tahran'da yayınlamıştır.<sup>9</sup> Birçok farklılıkları olmakla birlikte bizim sözünü ettiğimiz Türkçe *Güzide*'nin, dolayısıyla Harzem Türkçesindeki kayıp nüshanın bu Farsça *Güzide* kitabı ile ilişkili olduğu anlaşılıyor. Naşir İrec Afşar, yayınının ön sözünde, Farsça eser ve yazarı hakkında şu hususları tespit etmiştir, özetleyerek naklediyorum (s. 13-24):

1. Hâce-i Faḫih Zâhid Ebû Naşr Tâhir bin Muḫammed Ḥâneḳâhî eserin \*yazarıdır. [Gerçek yazarı olmadığını biraz sonra göreceğiz]

2. Yazar fazla tanınmış biri değildir, onun için kaynaklarda fazla bilgi yoktur.

<sup>9</sup> *Gozideh*, A Persian Text on Sufism and Ethics from the V/VI Century A.H. by Abu Nasr Tâher Khâneḳâhî, Persian Text Series No. 37, General Editor E. Yar-Shater. Tehran 1968.



3. Eserin üslûbundan ve arkaik kelimelerden anlaşıldığına göre telifi 6. yy.'ın ilk yarısına ait olmalıdır

[yani milâdî 12. yy.'ın ilk yarısı; naşir bunu biraz ileride temellendiriyor].

4. Eldeki tek nüsha yer yer harekeli olup güzel, okunaklı bir Anadolu neshi ile yazılmıştır. Ketebe kaydı kayıp varaklara isabet ettiği için maalesef müstensih ve istinsah yeri ve tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bu tek nüsha tahminen 9. hicri asra ait olabilir.

[Sayın İ. Afşar bu tahmini için hiçbir mesnet hiçbir delil göstermiyor]

5. 'hânekâh' özel bir yer adı olmayıp, şeyhlerin, dervişlerin oturdukları bir 'zâviye' bir 'dergâh' tır. Böyle yerlerde yaşayanlardan meşhur olanlarına 'hânekâhî' derler.

6. *El-Ensâb-ı Sam'ânî* adlı bir biyografi kitabı (C. 5, s. 27, Hayderabad 1966) yazarımız hakkında çok önemli bilgiler vermektedir: "Fî hâz el-buk'â ... Ebû Naşr Tâhir Muhammed el-Hânekâhî min ehli Serahs kâne vâ'izen hüsn el-sîre, melîh el-ğavl, rakîk el vâ'iz"

"Bu zaviyede ... Serahs halkından Ebu Naşr Tâhir Muhammed oturuyordu; iyi huylu, yumuşak sözlü, zarif bir vaiz idi".

7. Bu ve diğer kaynaklardan topladığı verilere bakarak naşir şu sonuca varıyor: "... Bütün bunlara göre Farsça *Güzîde*'nin \*yazarı her hâlde hicrî 481'den sonra ve 562'den önce hayatta idi. [1088-1166] Buna göre Ebu Naşr Tâhir bin Muhammed büyük bir ihtimalle 6. hicrî asrın ilk yarısında faaliyet göstermiş ve gene bu tarihlerde ölmüş olmalı.

Farsça eserle ilgili olarak İ. Afşar'ın verdiği bilgileri, Mehmed bin Bâlî'nin *Güzîde*'sinden edindiklerimizle birleştirecek şu sonuçları elde ederiz:

1. Her iki eserin adı ve (sözde) yazarı aynıdır: *Güzîde* ve Ebû Naşr Tâhir bin Muhammed..

2. Farsçasında \*yazarın adı Ebû Naşr Tâhir, babası da Muhammed olduğu hâlde Türkçesinde Tâhir babasının adı (çünkü: bin Tâhir), Muhammed de dedesidir. İ. Afşar'ın zikrettiği *El-Ensâb-ı Sam'ânî* adlı biyografi eserinin yazarı (öl. 562), *Güzîde*'nin \*yazarı ile çağdaş olduğuna ve bu kaynakta Tâhir adı kendi adı olarak verildiğine göre yazarın adı kesinlikle Ebû Naşr Tâhir bin Muhammed'dir. Bizim kaynağımızdaki doğru değildir.

3. Farsçasındaki nisbesi olarak verilen Hânekāhī herhangi bir yer adı ile ilgili olmadığı için, Türkçesindeki El- Seraḥsī nisbesi, gene El-Ensāb-ı Sam'ānī'nin ... *min ehli Seraḥs* 'Seraḥs halkındandır' şeklindeki kaydından dolayı doğrudur.

4. Bütün kaynaklar Ebū Naşr Ṭāhir'in bir sūfi dervişi olduğunu söylüyorlar.

5. Farsçasında sık sık görülen *Ebū Naşr Ṭāhir güft ki* gibi cümleler Türkçe metinde de bulunduğu göre, eserin hangi dilde olursa olsun Ebū Naşr Ṭāhir tarafından bizzat yazılmadığı anlaşılıyor.

Bu durumda eserin ilk iki versiyonu yani Farsçası ve Harzem Türkçesi büyük bir ihtimalle iki ayrı şahıs tarafından düzülmüş olmalı. Farsçasının tertibi Harzemcesine tam olarak uymadığı için Harzemcesinin Farsçadan çevrilmiş olması uzak bir ihtimaldir. Buna göre Ebū Naşr Ṭāhir'in, ana dilleri Farsça olan, Harezmi Türkçesi olan muhtelif öğrencileri vardı. Ve bunlar üstadın vaazlarını ayrı ayrı, birbirlerinden belki de habersiz olarak iki ayrı dilde tespit etmişlerdi. Ve bu noktada işin ilgi çekici yanı, Ebū Naşr Ṭāhir bin Muḥammed, gerek Muḥammed bin Bâlî'nin ifadesine göre *Güzide*'yi Harezmi Türkçesiyle yazan, gerekse Farsça nüshadaki kayıtlara göre Farsçasını hazırlayan olarak gösteriliyor.

Bölge genelde iki dilli olduğu için Ebū Naşr Ṭāhir bin Muḥammed'in vaazlarını hangi dilde vermiş olduğunu tespit etmek mümkün değildir.

Meḥemmed bin Bâlî'ye gelince; bir Anadolu âlimi olduğunda şüphe yoktur. XIII. asır Orta Asya Harzem Türkçesinden 'açık' (= rüşen) Türkçeye aktardığı *Güzide Kitâbı*'nın dili kesinlikle XIV. asır Anadolu Türkçesidir. Bilinen istinsahlarının en eskisi H. 838 tarihli olup Paris Millî Kütüphanesinde bulunmaktadır.

M. bin Bâlî, *Güzide* adlı eserin dilinin kendisinininkine ters düştüğünü görmüş ve hatta bu dili suçlamıştır. [terkib muḥallel ve muḥabbaṭ ... saḳim 'ibâretlerden şariḥ ve faşih ve rüşen türkiceye dönderdüm]. Bu tersliği, bu yabancılığı aslında çok isabetli bir biçimde, âdeta modern bir dil bilimci gibi adlandırmıştır. Ola-bolğa 'ibâretince yazmışlar. Bendeki nüshasında görülen bu ola-bolğa şekli en doğrusudur, çünkü M. bin Bâlî bu ol-a bol-ğa ile iki ayrı yazı dili yani Anadolu ve Harzem Türkçeleri arasındaki ses ve şekil bilgisi ayrılığını en çarpıcı bir biçimde ancak böyle ifade edebilirdi: b- = [yok], -ğa = -a. Yani Meḥemmed b. Bâlî bununla şunu kastediyor: "Bu eser, bizim (Anadolu'da) ola dediğimize bolğa demek suretiyle yazılmıştır!"

Son olarak şu soruyu soracağız: "M. bin Bâlî, Harezmi Türkçesiyle kaleme alınmış olan *Güzide* adlı eseri hangi şartlar altında elde etmiştir?" XIII-XIV. yy.'da Orta Asya'dan, Türkistan'dan Anadolu'ya göçenlerin arasında aydın

kişiler de bulunduğuna göre, her hâlde *Güzide*'nin Harzemcesi de bu yolla Anadolu'ya ulaşmış ve bizim meraklı ve mütecessis M. bin Bâlî'nin eline geçmiş olmalıdır.

Eldeki parçaların mukayesesinden anlaşıldığına göre M. bin Bâlî Harzem Türkçesini çok iyi bilmektedir. Harzemceyi nerede ve nasıl öğrenmiş olabilir bilemiyorum. Belki de ailesi Türkistan kökenliydi ve kendisi de aile muhitinde Harzemce konuşarak büyümüştü. Bu durumda Harzem Türkçesi kendisinin ana dili olurdu. Fakat hiçbir insan kendi ana dilini terkib muhallel ve muhabbat gibi oldukça ağır ifadelerle suçlayamaz. Bu yüzden M. b. Bâlî'nin Harzem Türkçesini kitabî olarak öğrendiğine hükmedeceğiz.

## II. TÜRK DİLİ TARİHİNDE OLA-BOLGA MESELESİNİ YENİDEN GÖZDEN GEÇİRME

F. Köprülü'den sonra *Güzide*'den bahseden ve Manisa Kütüphanesindeki nüshadan (eserin adı burada '*Akâ'id-i İslâm* olarak geçiyor) ketebe kayıtlarını ilk defa zikreden R. Rahmeti Arat olmuştur.

R. Rahmeti Arat V. Türk Tarih Kongresinde (1956) okuduğu bu tebliğinde Anadolu Türk yazı dilinin başlangıcı ile ilgili olarak şu fikirleri ileri sürmektedir:

“Bu metinlerin, inkişaf bakımından, XI. ve XIII. asırlarda bu şivede görülen dil hususiyetleri arasında bulunması icap eder. Bu hususiyetler XIII. asırdan geriye doğru gittikçe azalacak ve XI. asırdan bu yana geldikçe de artacaktır. Bu eski Anadolu metinlerinin bu bizim hususiyetlerine alışmış olduğumuz dilden farklı olacağı tabîdir. Hatta o derece farklı ki, bugünkü nesil bunu kendi şivesi mahsulünden saymadığı gibi, bundan birkaç asır önceki nesiller de bunları beğenmiyerek, bu metinlerin bir kısmını olurlarına bırakmışlar ve bir kısmını da kendi devirlerinin hususiyetlerine uydurarak, yeniden kaleme almışlardır.”

Bundan sonra Manisa kütüphanesindeki *Güzide* kitabının '*Akâ'id-i İslâm* adıyla kaydedilmiş olan nüshasındaki ketebe kaydını ve yazılış sebeplerini ihtiva eden cümleleri zikrettikten sonra şöyle devam etmektedir (s. 232):

“Türk dilinin ve bilhassa Anadolu yazı dilinin tarihî inkişafında bir geçiş merhalesi teşkil eden bu eski metinler, dil hususiyetleri bakımından, bu “karışık” devreye ait bulunmaktadır. Dilin bir taraftan teşekkül ve inkişafını, diğer taraftan bunun eski umumî yazı dili ile olan ilgisini daha yakından tayin ve tespit etmek için bu karışık devir yahut Muhammed b. Baydur'un (Bâlî olacak!) ifadesi ile, “olga bolga” devri metinlerinin dikkatle taranması ve araştırılması lâzımdır.”

R. Rahmeti Arat'ın ileri sürdüğü bu fikirlerden ve M. bin Bâlf'nin "ola-bolga" tabirinden hareket eden bazı araştırmacılar, Anadolu'da daha doğrusu "Oğuz dil bölgesinde" karışık bir şiveyle, yani Oğuzca ile Orta Asya Türkçesi unsurlarının karıştırılması suretiyle yazılmış Anadolu metinlerinin (kendi deyimleriyle 'karışık dilli metinlerin') sırrını çözmeye çalışmışlardır.<sup>10</sup>

Bu araştırmacıların bazılarının iddiaları ve vardığı neticeler şöyle hülâsa edilebilir:

1. Anadolu'daki Türk yazı dili, daha Oğuzlar batıya göç etmeden önce Sir Derya boylarında, Mâverâünnehir'de XI. asırda kurulmuştur.

2. Böyle bir yazı dili, eski Türk yazı diline Oğuzca unsurların sokulmasıyla ortaya çıkmıştır. Yani bu yazı dili, eski Türk yazı dilinin, 'Oğuzcalaşma' istikâmetinde ilerleyen bir uzantısıdır

3. Ve nitekim de kendileri Oğuzca ağırlıklı oldukları hâlde, Behcetü'l-Hadâ'ik,<sup>11</sup> Kışşa-i Yûsuf,<sup>12</sup> Bedvü'l-Amâli<sup>13</sup> ve Fağih Yâkût Arslan'ın

<sup>10</sup> Meseleleri aslında en ilmî şekliyle ortaya koyan ve bunlara çeşitli çözümler arayan Mecdut Mansuroğlu'dur: "Anadoluda Türk Yazı Dilinin Başlama ve Gelişmesi", *I.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili Edebiyatı Dergisi* (İstanbul 1951), C. IV, Sayı: 3, s. 215-229. Daha sonraki yıllarda bu 'karışık dilli metinler' meselesine Mustafa Canpolat da eğilmiş ve M. Mansuroğlu'nun düşünceleri doğrultusunda bir çözüm getirmeye çalışmıştır: "Behcetü'l-Hadâ'ik'in Dili Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1967* (Ankara 1968), s. 165-175. – M. Canpolat'ın, daha sonraki yıllarda meseleye başka bir açıdan baktığını görüyoruz: "... Sonuç olarak Behcetü'l-Hadâ'ik'in Eski Anadolu Türkçesi bir yazı dili hâline gelirken ana dili Kıpçakça olan, ama Oğuzcayı da iyi bilen birisi tarafından Mısır Kıpçakçasından aktarıldığı söylenebilir..." bk. M. Canpolat, "Behcetü'l-Hadâ'ik üzerine," Belâk Bitig, *Sprachstudien für Gerhard Doerfer zum 75. Geburtstag*, Wiesbaden 1995, s. 51-66

Yetmişli yılların başında Zeynep Korkmaz devreye girmiş ve 'karışık dilli metinler' üzerine geniş ve derin incelemelerde bulunmuştur. Bu incelemelerin en kapsamlısı şüphesiz Marzubân-Nâme Tercümesi'dir: *Şadru'ddîn Şeyhoğlu, Marzubân-Nâme Tercümesi*, İnceleme, Metin, Sözlük, Tıpkıbasım; Prof. Dr. Zeynep Korkmaz (Ankara 1973), 460 s, CXXXVI levha).

Bu neşre güvenilirlik güvenilemeyeceği hususunda ve burada konumuzla ilgili olarak söylenenler hakkında bilgi edinmek için ilkin şu tenkitlerin okunmasında fayda vardır: Semih Tezcan, Marzubân-Nâme Tercümesi" Üzerine, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1977* (Ankara 1978), s. 413-431; bilhassa s. 425. Z. Korkmaz'ın bu tenkide cevabı: "Bir Tanıtma Yazısı Üzerine", Ankara Üniversitesi, Dilve Tarih-Coğrafya Fakültesi *Türkoloji Dergisi* (Ankara 1979), C. VIII, s. 459-478; (konumuzla ilgili olarak bilhassa s. 471-473 arası dikkate değer). Tenkit düellosu Semih Tezcan'ın buna verdiği cevap ile devam eder: S. Tezcan, "Marzubân-Nâme Tercümesi Üzerine II: Suyun Dibindeki Deveci", *Türk Dili*, Aylık Dil ve Yazın Dergisi (Ankara 1980), Mart 1980, Sayı: 342, s. 246-150.

<sup>11</sup> Behcetü'l-Hadâ'ik, fi Mev'izeti'l-Halâyık üzerinde bir doktora çalışması yapmış olan Mustafa Canpolat, bu mühim eser hakkında teferruatlı bilgi vermektedir: "Behcetü'l-Hadâ'ik'in Dili Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1967* (Ankara 1968), s. 165-175. Son yıllarda M. Canpolat'ın bu metin ile ilgili olarak değişen görüşleri için bk. Belâk Bitig, Wiesbaden 1995, s. 52 vd.

<sup>12</sup> Bk. Halide C. Dolu, "Yusuf Hikâyesi' hakkında birkaç söz ve bazı Türkçe nushalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* (İstanbul 1952), C. IV, Sayı: 4, Mayıs 1952, s. 419-446; İ. Hikmet Ertaylan, Yusuf ile Zuleyha (İstanbul 1960). Bir önsöz ile merhum Kitapçı Raif Yelkenci'ye ait yeni bir nüshanın tıpkıbasımını verilmiştir. [Bu

Farsçadan tercüme ettiğini ileri sürdüğü *Ferâ'iz Kitâbı*<sup>14</sup> gibi eserlerde, eski Türkçe yani Karahanlıca unsurlara sık sık rastlanmaktadır.

4. Bu eserler, büyük bir ihtimalle Türkistan'da, XI.-XIII. asırlarda ortaya çıkan Anadolu Türkçesi yazı dilinin geçiş dönemi mahsulleri olmalıdırlar.

5. Daha sonraları Anadolu'da bu 'karışık dilli eserler' yadırganmış ve devrin Anadolu Türkçesine aktarılmıştır

6. Bu cümleden olarak M. bin Bâlî, devrinin Anadolu Türkçesine aktardığı bir eserin diline verdiği "Olğa-Bolğa" adı, 'karışık dilli' metinlerin umumî adı olmuştur.

İleri sürülen bu iddiaların doğru olamayacağına daha önce temas etmişim.<sup>15</sup> Bu tespitlerimi burada yeniden gözden geçirip bir de şu hususları ilâve etmek istiyorum.

1. Türk yazı dilleri, daima uzun ömürlü ve nisbeten dar bir coğrafi bölgeye inhisar eden siyasî birliklerin, dolayısıyla devlet otoritesinin hâkim olduğu zamanlarda ve şehirlerde belli bir medeniyet dairesine dayalı olarak teşekkül etmiştir.

2. İslâmlık öncesi 'eski Türk yazı dili'nin başlangıcı olan Kök-türk yazı dili, göçebe medeniyetine dayalı olduğu ve büyük bir ihtimalle siyasî otoritenin yani kağanın emri ve isteği doğrultusunda ortaya çıktığı için geniş kitlelerce benimsenmemiş; Kök-türk siyasî birliğinin dağılması üzerine bölgeye hâkim

---

tıpkıbasımda verilen metin, Kıymılı Mahmûd'un 'Deşt dilinde' yazdığı bir eserden Haliloğlu 'Ali adında birinin *Türkî* diline H. 630 tarihinde yaptığı tercümedir ve dörtlükleri birbirine bağlayan redif –u zarf-fiil şeklidir: *bildür-ü, ol-u, uyu-yu, di-yü, dönder-ü* vs. Fakat asıl burada söz konusu edilen 'karışık dilli' Kıssa-i Yüsuf, gene dörtlüklerle, ama *imdi* rediflidir. H. 630 yılında 'Ali adında biri tarafından yazılmıştır. Hakkında yazılanlar ve metin için bk. S. Çagatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri* (Ankara 1963), s. 97 vd.); son olarak eserin muhteva bakımından incelenmesi için bk. Steven L. West, "Ali's Qissa-i Yusuf and the Teaching of Islamic Values", *The Turkish Studies Association Bulletin*, September 1979, Vol. 3, No. 2, s. 1-6]

<sup>13</sup> Bk. Şinasi Tekin, "The Turkish Translation of Bedvü'l-Amâli in Quatrains", *Journal of Turkish Studies*, IV (Harvard University 1980): 157-206.

<sup>14</sup> Bk. Şinasi Tekin, "The Turkish Translation of Bedvü'l-Amâli in Quatrains" *Journal of Turkish Studies*, IV (Harvard University 1980): 157-206.

[Z. Korkmaz'ın bir yerde *Kitâb al-Farâiz* biçiminde (bk. TDAY 1974, s. 46, not 11) bir başka yerde *Kitâb el-Ferâiz* olarak (bk. Marzubân-Nâme Tercümesi, s. 23-24: yazma hakkında burada verilen bilgiler doğru görünmüyor; bir kere eserin doğrudan doğruya dinî meselelerle bir ilgisi olmadığı gibi, XIII. asırda yazıldığı hakkında da hiçbir bilgimiz yoktur!) kaydettiği metin karışık şiveli bir metin değil, XVII. asırda klâsik Osmanlıca ile yazılmış bir eserdir. Hâlbuki Ş. Tekin'in söz konusu ettiği eserin adı *Ferâiz Kitâbıdır*; XVII. asırda klâsik Osmanlıca ile yazılmış iki ayrı metinle birlikte ciltlendiği için E. Blochet, kataloğunda bu yenilerinin adını vermiştir; Z. Korkmaz'ı yanıltan da bu olmuştur!]

<sup>15</sup> TDAY 1974, s. 64-71. Son olarak bk. *Journal of Turkish Studies* IV (Harvard University 1980): 161-162.

olan Uygurların yerleşik hayata gösterdikleri eğilim dolayısıyla bu yazı dili, alfabeti ile birlikte ortadan kalkmıştır. Bilindiği gibi bu Kök-Türk alfabeti, Mani dini mensubu Uygurlar arasında bir iki nesil daha sürmüştür sonra tamamıyla ortadan kalkmıştır (Kâğıt üzerine yazılmış Irk Bitig ve diğer benzeri parçalar).

3. Buna karşılık daha VIII. asrın başlarında deneme mahiyetindeki ilk numunelerini gördüğümüz burkancı yani Budist Uygur yazı dili, Hoço ve Dunhuang bölgesinde IX. asırdan itibaren, uzun ömürlü Uygur siyasî birliği sayesinde gelişerek Doğu Türkistan'a hâkim olmuştur. Bölgenin başka bir medeniyet dairesine girmesi üzerine yani 15. asırdan sonra İslâmlaşması üzerine bu yazı dili tarihe karışmıştır.

4. Öte yandan, Batı Türkistan'da muhtelif Türk boylarının VIII. asırdan itibaren yavaş yavaş İslâmiyete girmeye başladıklarına şahit oluyoruz. Bunlar içerisinde Karahanlıların, roçağ/oruç/rûze ilişkisi dolayısıyla ancak 900 tarihten sonra yani oğuzların İslâmiyetinden çok sonra Müslüman olduklarını tespit ediyoruz.<sup>16</sup> Karahanlılar, merkez Kaşgar olmak üzere Batı Türkistan'ın bu oldukça dar bölgesinde kurdukları güçlü siyasî hâkimiyetleri, Kaşgar'ın doğusundaki Budist Uygurlarla sıkı ticarî ilişkileri ve nihayet bu ilişkiler sonucu Budist Uygurların, çok sayıda Kaşgar ve civarına yerleşip Müslüman oluşları sayesinde Orta Asya'da ilk Müslüman Türk yazı dilini kurmayı başaramışlardır.<sup>17</sup>

5. Buna karşılık Karahanlılardan çok daha önce Müslüman oldukları hâlde Oğuz Türklerinin Türkistan'da kendi şivelerine dayalı bir yazı dili kurabilmeleri için, yukarıda saydığımız gerekli şartlar hiç mevcut olmamıştır.<sup>18</sup> Aksine tarihî

<sup>16</sup> Muhtelif Türk boyları içerisinde, İslâmiyeti ilk kabul edenlerin Oğuz Türkleri olduğunu, *oruç* kelimesinin iştikakı ile göstermeye çalışmışım (bk. "İlk Müslüman Türkler Oğuzlardı", *Tarih ve Toplum* (İstanbul, Aralık 1989), Sayı 72, s. 9-11).

<sup>17</sup> Bu yazı dilinin mahsullerinden Kutadgu Bilig'i ve satır-altı Kur'an tercümesini zikretmek yeter. Yazı dilinin resmî adını da gene bu devrin bilginlerinden Maḥmūd el-Kāşgari'nin *Dīvān*'ından öğreniyoruz: *Hākāniyye*. Uygurlar ile olan ticarî ilişkiler için Karahanlıların merkezi olan Kaşgar şehrinin Akdeniz'i Çin'e bağlayan meşhur ipek yolunun üzerinde oluşunu hatırlamak yeter. Öte yandan Uygurların Karahanlı bölgesinde ihtidâ etmiş oldukları hususu için elimizde maddî deliller vardır; şöyle ki Karahanlıların hüküm sürdükleri bölge olan Yarkend civarında bulunmuş muhtelif hukuk vesikalarından bazıları Uygur harfleriyle yazıldığı gibi bazı tarla satış senetleri de Arapça olarak kaleme alınmıştır. Bu sonunculardaki şahitler kısmında, adlarından Müslüman oldukları açıkça anlaşılan bazı şahitler adlarını Uygur harfleriyle yazmışlardır: Cl. Huart, "Trois acts notariés Arabes de Yarkend, Documents de l'Asie Centrale (Mission Pelliot)", *Journal Asiatique* (Paris 1914), s. 607-627; Şinasi Tekin, "A Qarāhānid Document of A.D. 1121 (A.H. 515) from Yarkand", *Harvard Ukrainian Studies* III/IV, 2 (Cambridge 1980), s. 868-863, bilhassa s. 871, satır 43-44; a. mlf., "Bilinen en eski İslâmî Türkçe Metinler: Uygur Harfleriyle yazılmış Karahanlılar devrine ait Tarla Satış Senetleri (473, 483 = 1080-1090)", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* IV (Ankara 1975): 157-186. Aynı belgelerin, düzeltmeler ve yeni yorumlarla tekrar ele alınışı için bk. Marcel Erdal, "The Turkish Yarkend Documents", *BSOAS* 47 (1984): 260-301.

<sup>18</sup> Aral gölü civarında bir Oğuz devleti kurulmuş olabileceğinden bahseden araştırmacılar vardır (bk. O. Pritsak, "Der Untergang des Reiches des Oğusischen Yabgu", *Fuad Köprülü Armağanı* (İstanbul 1953), s. 397-410. Fakat bu Oğuz siyasî birliğinin 1000 yılı civarında, Selçuk devletinin

kaynaklardan çok iyi bildiğimiz gibi, 1000 yılından itibaren, çoğunluğunu Oğuzların teşkil ettiği Türk boylarının Akdeniz bölgesine doğru büyük tarihî göçü başlamıştır.

6. Nihayet bu büyük göçün düğümlendiği Anadolu'da, Konya'da kurulan Selçuk siyasî birliği, Orta Asya'dan, İran'dan nesiller boyu akın akın gelen şeyhleri, imamları, vaizleri, sūffileri ve bilumum bilginleri, sanatkârları himâyesi altına almış; onların her türlü fikrî ve amelî faaliyetlerini büyük bir hoşgörü içinde desteklemiş, huzur ve refah içinde ilmin, sanatın, zenaatin ve ticaretin gelişmesini sağlamıştır. Dinde, ilimde; sanatta ve devlet idaresinde Arapça ve Farsça kullanıldığı hâlde Selçuk sultanının sarayından en küçük köye kadar hemen her yerde Türkçe konuşuluyordu.<sup>19</sup>

7. İşte Oğuz şivesine dayalı bir Türk yazı dilinin ortaya çıkması için gerekli bütün siyasî ve medenî şartlar XII-XIII. asır Selçuklu Anadolu'sunda hazır idi.

8. Ve gerçekten bilindiği gibi bu asırlarda Anadolu'da Türk yazı dilinin başladığına şahit oluyoruz.

9. "Her din ve mezhep gittiği yere kendi yazısını da beraberinde götürür" kaidesine uyarak Müslüman Türkler Anadolu'da da tabîî olarak Arap alfabesini kullanmışlar ve yeni kurulan bu Türk yazı dilinin imlâsını da Kur'an'dan almışlardır.<sup>20</sup> Bu durumu, Karahanlı Türkçesindeki Arap harfli imlânın

---

kuruluşuyla birlikte dağıldığını ve hemen arkasından da İran yaylası üzerinden batıya, Akdeniz bölgesine doğru yüzyıllar boyu sürecek olan büyük Oğuz göçünün başladığını görüyoruz.

Adı geçen araştırmacıların bazılarını yanıltan bir hususa da dokunmak istiyorum: Oğuzcaya ait ses ve şekil bilgisi hususiyetlerini Mahmûd el-Kâşgarî'nin *Divanü Lügat-it-Türk* adlı eserinden ısrarla ve titizlikle derleyerek bunları, Oğuz yazı dilinin Türkistan'da teşekkül etmiş olduğuna bir delil göstermek istemişlerdir (Bu konu üzerinde en çok ısrar eden Z. Korkmaz olmuştur, bk. "XI-XIII. Yüzyıllar Arasında Oğuzca", *TDAY* 1974, s. 41-48; Marzubân-Nâme Tercümesi, s. 41 vd.). el-Kâşgarî'nin, Oğuzca unsurlarını sayıp dökmesinden yalnız şu netice çıkarılabilir: Oğuzlar XI. asırda böyle konuşuyorlardı, o kadar! Yoksa bu verilere bakıp bir Oğuz yazı dilinin varlığını istidlâl etmek mümkün olmasa gerek. Konuşma dili bir başka şey, yazı dili daha da başka bir şeydir.

<sup>19</sup> Bu konuşulan Türkçenin Oğuzca olma ihtimâli büyüktür; çünkü Anadolu Türkçesi yazı dilinin 12.-13. asra ait ilk nümünelerinin Oğuz şivesine dayalı olduğu görülüyor. Bunun yanı sıra, az da olsa Türkçenin Orta Asya şivelerini konuşan kitlelerin de bulunduğu düşünülebilir. Ayrıca 12-14. asırlarda İç Anadolu'nun bazı şehirlerinde ana dili Farsça olan zümrelerin yaşamış olduğu da kabul edilmektedir (bk. Ahmet Ateş, "Hicrî VI.-VIII. (XII.-XIV.) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler", *Türkiyat Mecmuası* (İstanbul 1945), C. VII-VIII, Sayı 2, s. 94-135).

<sup>20</sup> Bu husus muhtelif araştırmacılar tarafından defalarca belirtildiği için burada üzerinde fazla durulmayacak, sadece bir iki misal ile yetinilecektir. Meselâ *ben* kelimesi, *-an* eki hep Arapçanın *tenvîn*'i ile yazılmıştır. Ünlüler için *elif*, *vav*, *ye* yerine hemen her yerde hareke kullanılmıştır vs. vs. Fakat bunun yanı sıra bazı Anadolu eserlerinde Uygur alfabesinin izlerine de rastlanmakta ise de bu Uygur yazı geleneği, bazı araştırmacıların iddia ettikleri gibi, Anadolu Türk yazı dilinin eski Türk yazı dili ile ilişkisini göstermez (bk. Z. Korkmaz, Merzubân-Nâme Tercümesi, s. 28). Yani "...Anadoluya göç eden Oğuz-Türkmenler'in (!), buraya Eski Türk yazı geleneğine dayalı bir yazı dili ile birlikte geldiklerine işaret eden tanıklardır..." "... Bu bağlantı eserlerin yazılış (imlâ) özelliklerinde de kendini gösterir... Uygur imlâ geleneği..." gibi iddiaları temellendirmek imkânsızdır (bk. a.g.e., s. 28-29).

Uygurca'yı model alması keyfiyeti ile mukayese edecek olursak, ilkin şu soruyu sormak gerekecektir: "Niçin Karahanlılar, yeni kurulan Türk yazı dilinde kullandıkları Arap yazısını Uygur imlâsına göre düzenlediler de, daha sonra Oğuz Türklerinin Anadolu'da yaptıkları gibi Kur'an'ı esas almadılar?" Bir kere unutulmamalıdır ki Kur'an'ın Karahanlı Türkçesine yapılan ilk satır-altı tercümesinde ve diğer edebî faaliyetlerde, başta ticaret olmak üzere muhtelif vesilelerle çok sayıda sık-sık Karahanlı bölgesine gelip giden ve daha önceki dinleri burkancılığı (yani Budizmi) terk edip İslâmiyeti kabul ederek buralara yerleşen Uygurların büyük rolü olmuştur. Belki de Karahanlı Türk yazı dilinin kuruluşunun tek sebebi bu ihtida eden Uygurlardı! Hâlbuki Anadolu Türklerinin, coğrafî uzaklık ve şive ayrılığı dolayısıyla, Müslüman Karahanlılarla yoğun bir kültür alış-verişi olamamıştır. Eğer böyle olsaydı ve iddia edildiği gibi eğer Oğuzlar eski bir yazı dili geleneği ile Anadolu'ya gelmiş olsalardı, Anadolu'nun son derece mahdut yerlerine, belli eserlerine belli sebepler yüzünden, nesiller sonra sathî olarak tatbik edilmiş olan Uygur imlâ geleneğini her yerde düzenli olarak kullanırlar ve Kur'an imlâsına hiç iltifat etmezlerdi. Hâlbuki yukarıdan beri izah etmeye çalıştığımız gibi bütün tarihî ve filolojik veriler bunun böyle olmadığını ve olamayacağını göstermektedir.

10. Buna rağmen nasıl oluyor da Anadolu'da daha doğrusu "Oğuz dil bölgesinde" çok az sayıda dahi olsa 'karışık dilli' metinler bulunabiliyor? Bunu, daha önce de belirttiğimiz gibi yukarıda adı geçen araştırmacıların dediklerinin tersine şöyle izah edeceğiz: Siyasî ve ticarî maksatlarla, bilhassa XII. asrın sonu ile XIII. asrın başlarında Türkistan'dan Anadolu'ya akın akın gelen din adamları, sûfîler, şeyhler Anadolu halkı için Oğuz şivesiyle kaleme aldıkları eserlerine, kendi ana dilleri olan Orta Asya Türkçesinin hususiyetlerini bilerek veya bilmeyerek katmışlardır. İçinde yetiştikleri Karahanlı Türkçesi yazı dili geleneğinin güçlü tesiri, ileri yaşlarında Anadolu'ya gelen âlimlerin eserlerinde daha çok; daha genç yaşta gelenlerin eserlerinde ise daha az olmuştur. Ne olursa olsun bu şahsî tesir, mevcudiyetini, Anadolu yazı dilinin, bu asırlarda henüz kuruluş döneminde bulunmasına borçludur. Nitekim bu Anadolu'daki Türk yazı dili müteakip asırlarda güçlendikçe böylesi 'karışık dilli' eserlere tahammül etmemiş, hele Timur devrinden sonra Türkistan'dan Anadolu'ya göçen âlimlerin, eserlerinde gelişi güzel Türkistan ağızlarının hususiyetlerini

---

Bir kere iddia edildiği gibi bu Uygur imlâ geleneği "bir sistem hâlinde" Anadolu'ya girmemiştir (bk. a.g.e., s. 29), bu gerçeklere tamamiyle aykırıdır, çünkü Uygur geleneği denen şey yani ünlülerin her yerde tam olarak yazılması, ilkin Mevlânâ ve çevresindekilerin Türkçe eserlerinde görülür ki bunun da sebebi ortadadır: Türkistan kökenlidir bu yazarlar da ondan. Bu Uygur imlâ geleneğinin izleri bir de Doğu Anadolu'da Moğollardan sonra yazılan eserlerde görülür (Kadı Burhaneddin divânı meselâ). Bunun sebebi açık olduğu için üzerinde durmayı gereksiz buluyorum. Öte yandan XV. asırda Anadolu'da yani Osmanlı'nın divanında görülen Uygur yazısının bu meseleyle hiçbir ilgisi yoktur. Bu, Timur dalgasının getirdiği bir kültür modası ve bir yerde de siyasî olarak telâkki edilmelidir. Nitekim, Fatih S. Mehmed, Doğu Anadolu'yu Akkoyunlulardan alıp kendi ülkesine katınca Osmanlı divanından Doğu Anadolu halkına ve idarecilerine hitap eden ve Doğu Türkçesi ile, Arap-Uygur olmak üzere çift alfabeli bir fetihnâme gönderilmiştir. Bk. *Türkiyat Mecmuası*, VI (1939) s. 285 vd.



kullanmalarına müsaade etmemiş, dolayısıyla bu türden eserler artık yazılmamış; eskiden kaleme alınmış olanlara da artık iltifat edilmemiştir.

11. Yukarıda adı geçen araştırmacılar ‘karışık dilli’ metinlerin sonradan beğenilmeyip Anadolu Türkçesine aktarılmış oldukları üzerinde durmakta ve M. bin Bâlî’nin bunun için kullanmış olduğu “olğa-bolğa” tabirini bu ‘karışık dilli’ metinlerin tarihî bir adı sayıp teknik terim telâkki etmektedirler.<sup>21</sup>

12. Hâlbuki yukarıda iki metnin mukayesesinden anladığımıza göre durum hiç de öyle değildir.

\*\*\*

Sabırla dinlediğiniz bu uzun ve karışık lâflarımdan çıkan sonuçlar şunlardır:

1. Moğol istilâsının ardından Anadolu beyliklerinde geniş halk kitlelerinin eğitimi için her türlü fedakârlığa katlanılmış. Beyler, etraflarına eli kalem tutan herkesi toplanmış.

2. Tercüme ve telif faaliyetleri hızlandırılmış.

3. Tercümelemler tabîî olarak Farsça’dan ve Arapça’dan yapılıyordu.

4. Bu arada, 14. asırda Anadolu Türk halkından biri çıkıyor, ve belki Türk tarihinde ilk defa kendi lehçesinden farklı bir lehçeyle yazılmış bir esere eğiliyor, önce üslûbuyla alay ediyor. Hemen arkasından bilimsel bir tavırla iki bölgenin [kendisinin ve Türkistan’ın] dilini karşılaştırıp modern bir dilci gibi formül hâlinde şu tanım yapıyor: ol-a/bol-ğa ‘ibâretince yazmışlar. Bu bilimsel tanımın anlamı şudur: ‘benim ol-a (olsun) dediğime onlar bol-ğa diyorlar’

5. Ve anlamaya çalışıyor, anlayınca da seviyor ve ‘rüşen Türkice’ dediği kendisinin kullandığı Türkçeye, yani 14. asır Anadolu Türkçesine başarılı bir şekilde aktarıyor.

6. Bu noktada bir şey dikkatimizi çekiyor: Mehemmed bin Bâlî, bir yerde sakim ‘ibâretlerden şarih ve faşih ve rüşen türkiceye dönderdüm ‘... o düşük ifadelerden açık, seçik ve parlak Türkçeye çevirdim’ dedikten sonra biraz ileride, dua kısmında şöyle diyor: *ümiddür kim taşnif ideni ve bu ‘ibâreti tağyir ideni unutmayalar kim muṭâla‘asından hidâyet ve kerâmet bulalar* “... Ümid

<sup>21</sup> Bk. *Marzubân-Nâme Tercümesi*, s. 16 vd.; s.30 vd.

olunur ki eseri yazanı, cümleleri değiştireni unutmazlar da eseri okuyanlar (Allahın) inayetine, (evliyanın) kerametlerine kavuşurlar...”

Yani ‘bir metni bir dilden ötekine çevirmek, tercüme etmek’ anlamına gelen *dönder-* fiilinde ısrar etmiyor ve bu işi yapan kendisi için bu *‘ibâreti tağyir iden* tabirini kullanıyor. Bu da açıkça gösteriyor ki M. b. Bâlî, farklılıklarına rağmen, her iki yazı dilini aynı dilin biraz farklı iki ayrı görünümü olarak algılayabiliyor, hatta bu farklılıkları “beceriksiz ifade biçimleri’ diye vasıflandıracak kadar hafife alabiliyor. Yani ‘yabancı, hiç anlaşılmayan apayrı bir dil olarak telâkki etmiyor Harzem Türkçesini’, aksi hâlde der miydi hiç bu cümleleri değiştiren?

7. Evet, Mehemmed bin Bâlî, nesiller sonra başlayacak olan Anadolu-Türkistan kültür trafiğinin 14. yy.’daki bildiğimiz tek öncüsüdür.

Bir gül ile bahar olmaz demiş atalarımız; ama olsun varsın, biz bir güle de razıyız, yeter ki o gül aracılığı ile yüzlerce yıl önce kopup ayrıldığımız Kaf dağının ardındaki dildaşlarımızla, kültürdaşlarımızla buluşup koklaşabilelim.

İşte bu ‘buluşup koklaşma’ya götüren uzun yolun başında Mehemmed bin Bâlî, adında Anadolu yaylasının bir gülü duruyor.

### III. LEHÇELER ARASI İLK METİN AKTARIMI:

#### GÜZİDE ADLI ESERİN 14. YÜZYILDA HARZEM TÜRKÇESİNDEN ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNE AKTARIMI

Türk dili tarihinde ilk defa metin aktarımı 14. yüzyılda olmuştur. Söz konusu metin, 12. yy.’ın sonu veya 13. yy.’ın başlarında Harzem Türkçesiyle yazılmış olan *Güzide* adlı bir ilmihâl kitabının 14. yy.’da Mehemmed bin Bâlî adlı bir Anadolu aydını tarafından eski Anadolu Türkçesine, kendisinin deyimi ile Rüşen Türkçeye aktarılmıştır. Harzem Türkçesindeki *Güzide*’den günümüze ancak 11 sayfa gelebilmiş olup bu parçanın tamamı da E. Fazylov tarafından yayımlanmıştır (Türklükbilgisi Araştırmaları 14 (1990): 207-221).

Aşağıda M. Bâlî aktarımından, Harzem Türkçesine tekabül eden bölümlerin, transkripsiyonu, bugünkü Türkçeye aktarımı ve tıpkıbasımları Harzem Türkçesindeki parçalar ile birlikte verilmiştir.

M. bin Bâlf'nin metni kendi kütüphanemdeki tarihsiz nüshadan alınmıştır.<sup>22</sup>

<37. Bölüm>

Bâbü'l-yakîn (88a)<sup>23</sup>

...(88b) işi Tañrıyıçün işleye. Ve eger sen Tañrıyı görmezseñ Tañrı seni görür.

Peygamber 'a.s. eyitdi benüm ümmetimüñ namâzı zühdde ve yakındadır. Ve ümmetümüñ helâki buhul-da ve tül-i emelde-dür.

Sufyân-ı Şavrî eydür yakın oldur ki Tañrıya töhmet kılmayasın. Nitekim Tañrı'dan hayır ve şer gelürse râzî olasın. Fetḥ-i Müşilî<sup>24</sup> rḥ.'a. eydür Mekke yolında biriyye içinde gideridüm. Bir giçi oğlan gördüm Mekke'ye gider. Eyitdüm bu sefer saña buyrulmadı; niçün varursın? Eyitdi yâ ata, gördüm niçe kocalar öñince oğlanlar ölür. Eyitdüm yâ oğul, yıl irak; sen za'if. Eyitdi benden ayak debretmek, andan iletmek. Eyitdüm yâ oğul, hiç azuğuñ yok. Eyitdi her kanda olursam, acıgırsam, aş virür; şuşar<ş>am, şu virür. Benüm yakınım baña aş şu yitürür didi. Ve baña eyitdi yâ ata, aduñ nedür? Ben eyitdüm baña Fetḥ-i Müşilî dirler. Eyitdi kaçan kim seni bir düstuñ evine okusa; azuğuñ bile götürseñ; aña hoşgelür mi? Eyitdüm<sup>25</sup> yok. Eyitdi imdi [89a] ben daḥı düstum evine azıgum götürüp varmağa utanurum. Ve baña eyitdi senüñ yakınuñ za'ifimiş.

Ve ben andan yakınlu, andan zâhid hiç görmedüm.

Rivâyet kıldılar kim bir 'avrat varıdı; biriyyede ekin ekmişidi. Tolu oğradı, hiç nesne komadı. Ol 'avrat eyitdi İlâhî, benüm ümîdüm sañadur. Rüzum senden-dür didi.

<sup>22</sup> Bu benim nüshamda ketebe kaydı yok. Fakat imlâsından anlaşıldığına göre aktarımın yapıldığı tarihe çok yakın bir tarihte istinsah edilmiş olmalı. Çünkü metnin diğer nüshalarının hemen hepsinde müstensih müdahaleleri vardır, yani orijinal imlâ yer yer değiştirilmiştir. Kâğıdı kalın, kaba saman renkli olup kâğıt damgasının bulunmayışından anlaşıldığına göre yerli imalattır, yani İslâm ülkelerinden birinde imâl edilmiştir.

Dil ve muhteva incelemesiyle birlikte tenkidli bir şekilde hazırlamış olduğum *Güzide* kitabını yakında yayımlayacağım.

<sup>23</sup> Harzemcesinde baş kısım eksik; her iki metin (88b)'de birleşiyor. Farsçası 31. Bölüm (s. 208 vd)

<sup>24</sup> Harzemcesinde *Fattâh-i Muşallî*

<sup>25</sup> Metinde *eyitdi*, Harzem metinde *aydım*.

Anuñ yakını berekâtında bir ulu begüñ göñline Allâh Te‘âlâ şöyle bıraktı kim aña yüz Mağribi altun <vir>di<sup>26</sup> kim olursa yakın gümânsuz şöyle olsun. İlähî, biz kullaruñ<sup>27</sup> i‘tikâdın anuñ gibi sen rûzi kılıvirgil, âmin yâ Rabbe'l-‘âlemîn.

### <38. Bölüm>

Bâbü'n-naşihati ve zemmi'l-ħased.

(89a) Bilüñ kim peygamber ‘a.s. eyitdi üç gördüñüz, naşihatdur didi. Eyitdiler kim naşihat ne nesnedür? Eyitdi naşihat oldur kim müslümânları islâm yolına kılavuzlamak ve Tañrı’yı bildürmek ve peygamberlere ve feriştalara ve gökden inen kitâblara ve kıyâmet günine ve hayır şer dükeli Tañrı’dandığına inandırmaktadır. Ve kamu halka eylügi dilemekdür, gendüye diledügünleyin. Peygamber ‘a.s. eyitdi birbirüñüze düşmân olmañ ve birbirüñüzden ayrılmañ ve birbirüñüze kardaş oluñ. (89b) Ve anlardan olmañ kim âzârlaşasız ve eger küsülü olsañuz üç günden geçürmeysesiz. ‘Özür dileyüp helâllaşasız. Kankısı evvel şafâlık iderse, uçmağa öñdin gire.

Rivâyet kıldılar ki Mûsâ ‘a.s. bir gün Tañrıyla münâcât kılurdu. Bir er gördi. ‘Arş gölgesinde oturur. Mûsâ eyitdi İlähî, bu kimdür? Eyitdi ol bir erdür; dünyede kimseye ħased kılmadı ve ħaybet söylemedi.

Muħammed bin Ka‘b eydür üç nesneyi kimesne ħakkında işlemeğil. Eger İşlerseñ gendü nefsiñe işlemiş olursın.<sup>28</sup> Nitekim Qur‘ân‘da buyurdu *innemâ bağyukum*<sup>29</sup> ‘alâ enfusikum.<sup>30</sup> İkinci, ħavl eyleyüp ħavillerinden dönmeğil. Nitekim Qur‘ân‘da eyitdi *fe-men nekeşe fe-innemâ yenküşü ‘alâ nefsihi*.<sup>31</sup> Üçüncü mekir ve ħile eylemek. Gendüzüñüze eylesiz. Nitekim Qur‘ân‘da eyitdi *ve lâ yahıku‘l-mekru‘s-seyyi‘u illâ bi-ehlihi*.<sup>32</sup>

Ve eyitdiler kim İblis bir gün fir‘avun ħapusına geldi. ħapuyı ħakdı. Fir‘avun yaluñuz otururdu. Eyitdi kimsin? İblis eyitdi eger sen tañrımissañ ħapuya geleni, kimdügin bileydüñ didi. Fir‘avun bildiki İblis‘dür. Eyitdi yâ mel‘ün, gel berü. Mel‘ün ħatına geldi. Fir‘avun eyitdi İblis ‘aceb dünyede (90a)

<sup>26</sup> Farsçasındaki 31. Bölümün bu mealdeki son hikâyesi şöyle: Açlıktan perişan olmuş bir kadın varmış; dermiş ki (Allahım) umudum sensin, rızkım sendedir. Bunun üzerine devrin büyüklerinden biri kadına yiyecek ve 500 dinar vermiş.

<sup>27</sup> Metinde kelimenin sonundaki esre ile ismin yükleme hâli belirtilmek istenmiş fakat cümlelerin gelişinden asıl yükleme hâlinin (iyelik 3. şahıstan sonraki n) i‘tikâdın kelimesinde olduğu anlaşılıyor.

<sup>28</sup> Birincisi atlanmış, Harzemcesinde ‘kötülük etme’

<sup>29</sup> Müstensih yanlışlıkla \*yağyukum şeklinde yazmış.

<sup>30</sup> K 10:23 Sizin azgınlığımız ancak kendi aleyhinizedir.

<sup>31</sup> K 48:10 Onun için kim cayarsa kendi aleyhine caymış olur.

<sup>32</sup> K 35:43 Hâlbuki fena bir kuruntu, ancak sahibinin başına geçer.

biz ikiden biter varmıki? İblis eyitdi var didi. Eyitdi kimdür? Eyitdi benüm dostum varıdı, nekim buyursam işleridi.

Bir kōşınıñ iki inegi varıdı. Her dem ol inegüñ südinden ol düstuma dağı virürdi. Bir gün ol düstum eyitdi sen benüm sözüm sıduđuñ yoğdur, buyruğum dutarsın. Sendağı benden ne dilersin dilegil, vireyüm didüm. Eyitdi senden dilegüm oldur ki kōşumuñ inegin öldüresin. Benüm inegüm yoğdur; anuñdađı olmasun didi. Anı günüler, şased eyler. Ben eyitdüm saña biş inek vireyüm, anı ko didüm. Eyitdü ol biş inekden anuñ ol iki inegin öldürdüđuñ yigrekdür didi. Fir'avun eyitdi bildüm ki şasüdlük biz ikiden mel'unmuş.

Rivāyet kıldılar kim bir zamanda üç şasud cemi' oldı.<sup>33</sup> Birisi eyitdi biregüye eyelük eyledügin sevmezem didi. Üçünci eyitdi baña hiç kemesne eyelük eyledügin sevmezem didi.

Halil bin Ahmed eydür. řasüd<sup>34</sup> Tañrı'ya cāhiddur ya'nī münkirdür kim bir Tañrı'nūñ kazaşın sevmez didi.<sup>35</sup>

İlāhī dükeli müsülmānları fažluñ birle řasedden sađlayı virgil.

<39. Bölüm>

Bābü't-tevāzu' ve zemmi'l-řased.

Bilüñ kim Allāh Te'alā alçaķ göñüllü kulların sever, (90b) ulu göñüllü kulların sevmez. Nitekim řur'an'da buyurdı *innehu lā yuħibbu l-müstekbirine*.<sup>36</sup> Peyđamber 'a.s. eyitdi mü'minler, aşığa göñüllü oluñ. Nitekim řur'an'da buyurdı *vahşiz cenāhike li l'mü'minīn*.<sup>37</sup>

Peyđamber 'a.s. eyitdi her bir gişinüñ boynında iki zencir vardur. Birisi yidinci řat yirde ve birisi yidinci řat gökde. Her kim alçaķlık eylese yoğaru zenciri çekerler. Ve ol kul řalk içinde ulu olur. Ve her kim tekeb bürlik eylese aşığa zenciri çekerler. Ādemiler içinde ĥör olur. Ne baştulu ol kul kim göñli alçaķ ve yumuşak ola, yoğsul göricek esirger ola. Anlara řadaķa ve nafaķa virür ola. Ve 'ālimleri ağırlar ola, ve çok sözlü olmaya.

<sup>33</sup> Birincisi M.b. Bālī'nin metninde atlanmış. Harzemcesinde şöyle: 'birisine iyiliğimin dokunasını istemem'

<sup>34</sup> Metinde *eydür* kelimesi yanlışlıkla tekrar edilmiş.

<sup>35</sup> Bu cümle ne Farsçasında ne de Harzemcesinde var.

<sup>36</sup> K 16:23 Allah kendilerini büyük görenleri sevmez. Metinde \*mütekebbirine biçiminde yazılmış.

<sup>37</sup> K 15:88 Müminlere kanadını indir.

Hâtim eydür bizüm rûzigârumuz<da> ‘âlimlerüñ ve zâhidlerüñ gönüllerin terâzuya qosalar dartsalar pâdişâhlar gönünden ağır gelir didi.

Yahyâ bin Ma‘âz eydür delim zâhidler var kim anlaruñ gönli fir‘avun gibidür.

İlâhî fazluñ birle anuñgibi gönülden bizi sen saklayıvirgil, âmin yâ Rabbe'l-‘âlemîn.

<40. Bölüm>

Bâbü'l-hilm.

Bilüñ kim halim-lik Allâh Te‘âlâ şıfatıdır. Nitekim Qur‘ân‘da eyitdi *innehu kâne halim*<sup>en</sup> gafürâ.<sup>38</sup> Ve İbrâhîm‘i-‘a.s.-halim-lıgılan öğdi. Nitekim Qur‘ân‘da (91a) eyitdi *fe-beşşernâhu biğulâm*<sup>in</sup> halim.<sup>39</sup>

Ve peygamber eyitdi fâ‘fu ‘anhum ya‘nî suç anlaruñ, suçın ‘af eyleye.

‘Âyişe eyitdi peygamberüñ şıfatları içinde<sup>40</sup> yazludur didi. Yumşak, gönli halim hiç yavuzluk idene ... (?) idinmedi<sup>41</sup> diliyle kimse gönlin irmedi. ‘Avratlarından hiç birisin yatlu dutmadı, dükelin beraber dütdü. Ve kulluk-cılarına yavuz geleci itmedi, dükeline eyü söyledi.

Yahyâ bin Ma‘âz eyitdi peygamber ‘a.s. eyitdi kaçımak imânı harâb eyler.

Ve İsî peygambere şordılar Tañrı hısmın ne giderür? Eyitdi kanķı gişi ki kaçıduğın giderse Allâh Te‘âlâ kıldan kaçıduğın giderür. Ve eyitdiler ki halim üç dürlüdür bir zâlimler halimi, ikinci muķteşidler<sup>42</sup> halimi, üçüncü şabıklar halimi. Zâlimler halimi oldur ki hilm oldur ki<sup>43</sup> yavuzluk idenüñ eyi olduğın isder ve hem suçın bağışlar. Sâbıklar hilm oldur ki yavuzluk idene eyelük ider ve ‘afv ider. Nitekim ‘Ömer‘üñ bir kılı kaçdı. Delim yıldı yörüdi, şofıra girü geldi.

<sup>38</sup> K 17:44, 35:41 Gerçekden O yumuşak ve bağışlayıcıdır. Her iki metinde alıntı *inne ‘llah* şeklinde; hâlbuki Farsça aslında doğru olarak *innehu* biçiminde (bk. S. 253)

<sup>39</sup> K 37:101 Biz de ona uysal bir oğul müjdeledik.

<sup>40</sup> Harzem metninde ve Farsça‘da olan İncil, burada unutulmuş

<sup>41</sup> Metinde bir aksaklık var. Harzemdeki farklı, Farsçadakine daha yakın; ne pādāş küned bedkirdarrâ velâkin ‘afv küned ‘kötülük edenlere yoldaşlık etmez ama affeder’. Metnimizdeki *idinmek* okunuşu doğru ise o zaman bunun başında ‘yoldaş, arkadaşı’ manasında bir kelime atlanmış olabilir; müstensih de tereddüt geçirmiş olacak ki harekeyi *adanmadı* şeklinde okunacak biçimde düzeltmek istemiş.

<sup>42</sup> Metinde görülen muķaşidler her hâlde müstensih hatası olsa gerek. Harzemcesinde Farsçasının aynı: *muķteşidân* (s. 254) ‘orta yolu tutanlar, ılımlı kişiler’.

<sup>43</sup> Cümle bir yerinden aksıyor; anlaşılan müstensih ‘zâlimler’ ile başlayan uysallığı atlanmış ve hemen ikinciye geçmiştir.

'Ömer'e eyitdi yâ emire'l-mü'minîn Tañrı Te'âlâ Kur'an içinde buyurdi *ve'l-âfine 'ani'n-nâsi*.<sup>44</sup> İmdi şuçuñı bağışladum. Kul eyitdi *va'llâhi yuhibbü'l-muhsinîn*.<sup>45</sup> (91b) 'Ömer eyitdi âzâd kıldum.

Rivâyet kıldılar kim Nuşurvân-ı 'Âdil üç biti yazmış, bir kulına virmiş, eyitmiş kaçan kaçısam bir <bir> üç bitiyi baña virgil. Bir gün kaçadı. Ol bir bitiyi eline vir<d>i. Anuñ içinde yazılmış-dı ki hışmı gider. Tañrı degülsin. Andan ikinci bitiyi virdi. Anuñ içinde yazılmış rahmet kıl tâ ki saña rahmet kıla. Andan üçüncü bitiyi virdi. Anuñ içinde yazılmışdur kim Tañrı kulların Tañrı'ya ço. Hağ Te'âlâ lutfuyile ve keremiyile, cümle Muhammed ümmetin Çalabum yarlıgasun, âmîn yâ Rabbe'l-âlemîn.

#### <41. Bölüm>

Bâbü'l-iştigâl bi-'uyübi'n-nefsi<sup>46</sup>

Bilüñ kim gişi gendü 'aybın görsegerek, ayruk gişi 'aybın görmemek gerek ve kimseye yavuz endişe kılmasa gerek. Nitekim Kur'an'da buyurdi *lâ yağtab ba'zukum ba'zen*.<sup>47</sup>

Ve paygamber eydür gişiler vardur gendü gözindegi diregi görmez uyruklar gözindegi çöpi görür. Ma'nisi budur ki gendüñüñ ulu 'aybın görmez ayruğuñ gişi 'aybın görür. Ne bahtuludur ol gişikim gendü 'aybını göre ayruğı gözetmeye. Nitekim Allâh Te'âlâ eydür *ve lâ tecessesü*<sup>48</sup> didi.

İki gişi hağkına indi, ve anuñ sebebi oldur ki (92a) peygamber 'a.s. kaçan gazâya varsa bir yoğsulı iki baya ısmarlarıdı, anlara hıdmet eyleye, anlardan yiye.

Selmân-ı Fârisi'yi öñdin viribidiler kim varğıl biz gelince aş bişür didiler. Bişmedin bunlar geldiler. Aş bulmadılar. Selmân'ı peygamber maḡbaḡ<ın>a viribidiler var Usâma'ya eyit, saña aş virsün didiler. Usâma eyitdi hiç aş kalmadı didi. Bu Selmân'ıñ yoldaşları şöyle şandılar aş varıdı, Usâma virmedi, bağıllık eyledi didiler. Dağı eyitdiler Selmân ağar şuya varsa kurıdır didiler.

<sup>44</sup> Metinde âyetin ilk iki kelimesi alınmamış, hâlbuki gerek Harzemcesinde gerekse Farsçasında tam olarak kaydedilmiş K 3:134 (öfkelerini yutanlar) insanların kusurlarını bağışlayanlardır.

<sup>45</sup> Aynı âyetin devamı K 3: 134 Allah da iyilik edenleri sever

<sup>46</sup> Kitabın başındaki bölüm başlıklarında *gendü 'aybın görmek bâbidur* şeklindedir

<sup>47</sup> Farsçasında âyetin tamamı verilmiş, K 49:12 bir kısmınız bir kısmınızı çekiştirmesin.

<sup>48</sup> K 49:12 araştırmayın.

Andan peygamber eyitdi ol gişiler et çok yimişdür. Anlar eyitdi yâ Resûlu'llâh bugün biz aş bulmaduk yimege, et kandadır didiler. Peygamber 'a.s. eyitdi Usâmayla Selmân etin yimiş-siz. Ya'ni anlara gaybet eylemiş-siz didi, bu âyeti okıdı ve *lâ yağtab ba'zukum ba'zen e yuhibbu ahadukum en ye'kule lahme ahihi*.<sup>49</sup>

Rivâyet kıldılar Resûlu'llâh hazretinden ol gice kim beni mi'râca iletdiler. Gördüm bir nice gişiler kim bakır dırnaqları varıdı.<sup>50</sup> Dırnaqlarıyla yüzleriniñ etin şoyarlarıdı. Eyitdüm (92b) yâ kardaşum Cebrâ'il, bunlar kimlerdür didüm. Eyitdi bunlar ol gişilerdür kim dünyede kardaşların gıybet iderlerdi, bühtân kıldılar kim peygamber 'a.s. eyitdi gaybet zinadan yavuzdur. Eyitdiler nite yavuzdur? Anuñçün biregü bir zinâ eylese girü tevbe eylese Allâh Te'âlâ tevbesin kabûl eyler. Gaybet iden tevbe eylese kabûl olmaz tâ ol gişiden halâl<|>ık dilemeyince ve ol gişi 'afv eylemeyince. Peygamber 'a.s. eyitdi gaybet oruç, abdest sır didi; ya'ni müzdin<sup>51</sup> giderür.

Meymune<sup>52</sup> eydür bir dünle düş gördüm, öñümde bir murdar nesne qorlar, yigil dirler. Eyitdüm niçün? Eyitdiler anuñçün kim ayruğ gişi gaybet söyledi, sen diñledüñ didiler. Andan şofra tevbe eyledüm ayruğ gaybet söyleyen gişi katında olmayam.

Hasan-ı Başrı eydür -rahmetu'llâhi 'aleyhi- her ki gaybet söylese kırk gün anuñ ta'ati kabûl olmaz.

Rivâyet kıldılar Benî İsrâ'il kavminden bir gişi eyitdi yâ Rabbi mâlum yokdur şadağa virmege her kim benim gaybetüm söylese aña helâl olsun, anuñilen da'vici olmayam didi.

Allâh Te'âlâ ol zamānuñ peygamberine bildürdi ki ol gişiyi yargıladum. Ol er (93a) eyitdi eyü <olmaz>, irte âdemiler dilinde sakız gibi olmayınca.

Peygamber 'a.s. eyitdi kankı gişi kim diñcilige varsa anuñ gürin od eyleye, kıyâmetedegin anı yandurur didi. Peygamber 'a.s. eyitdi kankı gişikim bir müsülmân kardaşın gammâzlasa Tañrı aña uçmağı harâm kıla ve benim şefâ'atım aña harâm ola didi.

İlâhî fazluñ ve keremüñ birle bize sen tevfiğ virgil, âmîn yâ Rabbe'l-'âlemîn.

<sup>49</sup> Yukarıda parça parça verilen ayetin büyük bir kısmı: K 12:49 Bir kısmınız bir kısmınızı çekiştirmesin. Hiç içinizden biriniz ölü kardeşinizin etini yemek ister mi?

<sup>50</sup> Sayfanın son satırının başında dırnaqları varıdı cümlesi tekrar edilmiş.

<sup>51</sup> Metinde *müzdin* biçiminde yazılmış.

<sup>52</sup> Buradan itibaren sonuna kadar olan kısım Farsçasının 42. Bölümünün sonuna tekâbül ediyor, fakat Farsça metin daha kısa ve sonu eksiktir (s. 267).



## &lt;42. Bölüm&gt;

Bābu ‘Alāmeti’l-mü’min ve’l-münāfık<sup>53</sup>

Bilūn kim münāfık-laruñ yiri tamunuñ gey aşığa tabakası olasıdır. Nitekim Qur’an’da buyurdi <inne> *’l-münāfıkine fi’d-derki’l-esfeli mine’n-nāri*.<sup>54</sup>

İmdi münāfıklardan gey sakınuñ, girçek müsülmān oluñ kim derek-i esfelden kırtulanı Allāh Te‘ālā münāfıklararuñ nişānı içinde bildürdi. Münāfık oldur ki birbirin yavuz işe buyurur, eyü işden yıgar. Nitekim Qur’an’da eydür *el-münāfıküne ve’l-münāfıkātu ba’zuhum min ba’zin ye’murüne bi’l-münkeri ve yenhevne ‘ani’l-ma’rūfi*.<sup>55</sup> Münāfıklararuñ dañi nişānı oldur ki eli hayırsuz olur, şadağa virmez. Nitekim Qur’an’da buyurur *ve yakbizüne eydiyehum*.<sup>56</sup>

Mü’minleruñ dañi bir nişānı oldur kim birbirini (93b) eyi işe buyurur ve yavuz işden yıgarlar. Nitekim Qur’an’da eyitdi *ye’murüne bi’l-ma’rūfi ve yenhevne ‘ani’l-münkeri*.<sup>57</sup>

Peygamber ‘a.s. eyitdi her kim eyi işe buyursa, yavuzlıktan yıgsa ol yir yüzinde Allāh Te‘ālā’nuñ ħalifesidür, dañi peygamberleruñ ħalifesidür.

Peygamber ‘a.s. eyitdi her kim bir yaramazı eliyle döndersün, eger elinden gelmese <diliyle><sup>58</sup> döndersün, ve eger dilinden dañi gelmese göñliyle döndersün.<sup>59</sup>

Eliyen döndermek begler işidür. Diliyle döndermek ‘alimlerüñdür didi.<sup>60</sup>

<sup>53</sup> Kitabın başındaki bölüm başlıklarında *mü’minler nişānı bābidur* şeklindedir. Farsçasındaki 44. Bölüm ile uyuşmaktadır: Der mezemmet-i nifāk u ‘alāmet-i münāfık (s. 273 vd)

<sup>54</sup> K 4:145 mahakkak ki münāfıklar cehennemın en aşığı tabakasındadırlar.

<sup>55</sup> K 9:67 Kadınli erkekli münāfıklar birbirine benzerler, onlar kötülüğe sevkederler, iyilikten alıkoymaya çalışırlar. Bu kısım Harzemce metinde yoktur. M.b. Bālî metniyle Farsçası uyum sağlıyor.

<sup>56</sup> K 9:67 Ellerini sıkı tutarlar.

<sup>57</sup> K 9:71 iyiliği emrederler, fenalıktan alıkoymalar. Fazylov burada yanlışlıkla benzeri bir başka ayeti zikretmiş (K 3:104); hālbuki söz konusu ayet müminlerle ilgilidir ve o da K 9:71’dir. Farsçası aynı ayeti daha ayrıntılı zikrediyor (s. 273)

<sup>58</sup> Yazmanın benden önceki asıl sahibi rahmetli Raif Yelkenci, her zaman olduğu gibi kendi el yazışıyle bu düzeltmeyi yapmış, müstensihın unuttuğu kelimeyi tespit etmiştir: diliyle.

<sup>59</sup> Müstensih yukarıdaki cümlelerin bir kısmını tekrar etmiş: *ve eger dilinden dañi gelmese göñlilen döndersün ve eger*. Bir okuyucu bu kelimelerin üzerini çizerek fazlalığı belirtmek istemiştir.

<sup>60</sup> Üçüncüsü eksik, Harzemcesinde şöyle *köñli birle tōndermek ħaşlarnıñ işi-dur*. Burada Farsça metin *kār-i ‘amiyān est* diyor. Her iki metin, Farsçadaki bir sahifeyi atladıktan sonra ‘münāfıkların alāmetleri’nden bahsederek Farsça metinle tekrar birleşiyor, fakat ifadede farklar var (s. 275).

Peygamber eyitdi münâfıklar nişâni oldur ki gelmeye. Meger gücilen getüreler. Ve eger gelürse dükeliden soñra. Dünile murdâr gibi yatur ola. İşi güci şıgır gibi işler ola.

Ve mü'minler nişâni oldur ki bilüp saşınur ola ve âhîret yarağın güci yitdükce kayurur ola. Ve gönli alçağ ola.

Ve münâfıklar nişâni oldur kim gaybet öküş söyleye ve ta'na urucu ola ve harâmdan saşınmaz ola.

Ve mü'minler <nişâni> oldur ki Tañrı'yı yâd kıılır ola. Ve Tañrı virdüğine kanâ'atı ola. Ve 'özri dileyici ola.

Ve münâfıklar nişâni oldur kim kelîç ola. Kimsenüñ 'aybını idici (?) ola.

[ŞT nüshasının sonu eksik]

### M.b. BÂLÎ METNİNİN BUGÜNKÜ TÜRKÇESİ

#### 37. Bölüm: Gerçek iman, gerçek bilgi

... (88b) Sen Allah'ı görmesen de Allah seni görür. Peygamber a.s. dedi ki benim ümmetimin namazı, dindarlıkta ve gerçek imandadır; ümmetimin felâketi ise cimrilik ve hırsdadır.

Sufyan-ı Sevrî der ki gerçek iman Allah'ı suçlamamaktır. Rahmetli Feth-i Musilî der ki Mekke yolunda, kırlardan geçiyordum. Bir küçük çocuğun Mekke'ye gitmekte olduğunu gördüm. Sordum bu yolculuk senden istenmedi niçin gidiyorsun? Dedi ki efendim, birçok yaşlıdan önce gençlerin öldüğünü gördüm. Dedim ki oğlum, yol uzun, sen de cılızsın. Dedi ki ben adımımı atarım, O da beni yerime iletir. Dedim ki oğlum hiç yiyeceğin yok. Dedi ki nerede olursam olayım acıktığım zaman yiyecek, susadığım zaman su verir. Benim imanım bana yiyecek içecek getirir dedi. Ve bana dedi ki efendim, adın nedir? Ben dedim ki bana Feth-i Musilî derler. Dedi ki seni bir dostun evine (yemeğe) çağırsa, yiyeceğini yanında götürsen onun hoşuna gider mi? Dedim yok. Dedi şimdi ben de dostumun evine yiyeceğimle gitmekten utanırım. Ve bana dedi ki senin imanın zayıf imiş.

Ve ben bu kadar inançlı bu kadar dindar bir kimse görmedim.

Söylendiğine göre vaktiyle bir kadın varmış. Kırdan ekin ekmiş. Dolu vurmuş, hiçbir şey bırakmamış. Kadın demiş ki Allahım benim umudum sensin,

rızkımı sen verirsin. Kadının imanının bereketinden dolayı Yüce Allah bir sultanın gönlüne ilham vermiş de, sultan kadına yüz altın yollamış. İşte iman dediğin bu kadar olur elbette.

Allahım, biz kulların imanını, bununki gibi ihsan et, âmin, ey âlemlerin Efendisi!

### 38. Bölüm: Öğüt ve kıskançlığın yerilmesi ile ilgili bölüm

(89a) Şöyle bilin ki Hz. Peygamber a.s. üç (kere) demiş, gördünüz (?) Öğüttür. Sordular öğüt nasıl bir şeydir? Dedi öğüt, Müslümanları doğru yola sokmaktır, Allah'ı anlatmaktır, peygamberlere, meleklerle, gökden inen kitaplara ve kıyamet gününe, iyiliğin de kötülüğün de Allah'dan geldiğine insanları inandırmaktır. Ve bütün insanların iyiliğini sanki kendisi için istemiş gibi istemektir.

Hz. Peygamber a.s. demiş ki birbirinize düşman olmayın, birbirinizden ayrılmayın ve birbirinize kardeş olun. Birbirini azarlayanlardan olmayın. Üç günden fazla küs durmayın; özür dileyip barışın. Hanginiz ilkin barışırsa cennete ilkin o girecektir.

Söylendiğine göre Hz. Musa a.s. bir gün Allah'a yalvarıyordu. Birinin arşın gölgesinde oturmakta olduğunu gördü. Hz. Musa dedi ki Allahım bu kimdir? Dedi bu, dünyada hiç kimseyi kıskanmamış, hiç kimse hakkında dedikodu yapmamış bir adamdır. Muhammed bin Ka'b der ki insanlara üç şeyi yapma; eğer yaparsan kendine yapmış olursun. Nitekim Kur'an'da buyurdu sizin azgınlığınız ancak kendinizdir. İkincisi sözleştikleri hâlde sözlerinden dönmek. Nitekim Kur'an'da dedi onun için kim cayarsa kendi aleyhine caymış olur. Üçüncüsü hile ve sahtekârlık etmek. Kendinize yapmış olursunuz. Nitekim Kur'an'da dedi hâlbuki fena bir kuruntu ancak sahibinin başına gelir.

Söylendiğine göre şeytan bir gün firavunun kapısına gelmiş, kapıyı çalmış. Firavun içerde yalnızmış. Sormuş kimsin? Şeytan demiş eğer sen Allah olmuş olsaydın kapıya geleni ve bunun kim olduğunu bilirdin. Firavun anlamış ki bu gelen şeytandır. Demiş ey mel'un, gel. Mel'un huzuruna çıkmış. Firavun demiş acaba dünyada (90a) biz ikimizden daha kötü var mı? Şeytan demiş var. Sormuş kim? Demiş benim bir arkadaşım vardı, ne desem yapardı. Bir komşunun iki ineği vardı. Bu ineklerin sütünden arkadaşşıma da verirde her zaman. Bir gün arkadaşım dedi ki sen benim sözümü kırmazsın, ne desem yaparsın. Sen de benden ne dilersen dile, vereceğim dedi. Dedi ki komşunun ineğini öldürmeni istiyorum; benim ineğim yoktur, onun da olmasın. Onu kıskanıyordu. Ben dedim ki ben sana beş inek vereyim, onunkileri bırak. Dedi onun iki ineğini öldürmen bi beş inekden daha iyidir.

Firavun dedi anladım ki kıskançlık ikimizden daha kötüymüş.

Söylendiğine göre vaktiyle üç cimri bir araya gelmiş. Biri demiş ki bir kimseye iyilik edeyim istemem.<sup>61</sup> Öteki demiş ki biri bir başkasına iyilik etsin istemem. Üçüncüsü de demiş ki bana kimse iyilik etsin istemem.

Halil bin Ahmed demiş ki kıskanç insan, Allah'ın bir hükmünü beğenmediği için Allah'ı inkâr eder.

Allahım, bilgeliğin ile sen bütün müslümanları koru.

### 39. Bölüm: Alçak gönüllülük ve kıskançlığın yerilmesiyle ilgili bölüm

Şöyle bilin ki Allah alçak gönüllü kullarını sever. (90b) Kibirli kullarını sevmez. Nitekim Kur'an'da buyurdu Allah kendilerini büyük görenleri sevmez.

Hız. Peygamber a.s. dedi ki inananlar, alçak gönüllü olun. Nitekim Kur'an'da buyurdu müminlere kanadını indir. Hız. Peygamber a.s. dedi ki herkesin boynunda iki zincir vardır. Birisi yedinci kat yerde, ötekisi yedinci kat gökte. Kim alçak gönüllülük ederse, zincirini yukarı çekerler; bu insan halkın gözünde yücelir. Kim kibirli olursa zincirini aşağıya çekerler; insanların gözünde aşağılanır. Ne mutlu o insana ki alçak gönüllü ve yumuşak huyludur, yoksulları korur, onlara sadaka verir, geçimlerini sağlar. Âlimleri ağırlar ve çok konuşmaz.

Hâtim der ki bizim zamanımızda âlimlerin ve dindarların gönüllerini teraziye koyup tartırsalar padişahların gönüllerinden daha ağır çeker.

Yahya bin Ma'az der ki o kadar dindar (geçinen) var ki gönülleri firavun gibidir.

Allahım sen bilgeliğin ile bizleri bunun gibi gönüllerden koru, âmin, ey âlemlerin Efendisi.

### 40. Bölüm: Uysallıkla ilgili bölüm

Bilin ki yumuşak başlılık Allah'ın sıfatıdır. Nitekim Kur'an'da dedi gerçekten O yumuşak ve bağışlayıcıdır. Hız. İbrâhim peygamberi -a.s.-

<sup>61</sup> M.b. Bâli metninde atlanmış.

yumuşaklıkla övdü. Nitekim Kur'an'da dedi biz de ona uysal bir oğul müjdeledik.

Hz. Peygamber dedi ki suç onların, suçunu affetsin.

Hz. Ayşe dedi ki Hz. Peygamber'in sıfatları (İncil) içinde yazılmıştır dedi. Yumuşak, ağır başlı, kötülük eden hiç... (?) diliyle kimsenin hatırını kırmadı; karılarından hiç birine kötü muamele etmedi, hepsine eşit muamele etti. Hizmetkârlarına kötü söz söylemedi, hepsine iyi hitap etti.

Yahya bin Ma'az dedi ki Hz. Peygamber a.s. (şöyle) dedi öfkelenmek imanı yıpratır. Ve Hz. İsa peygamber'e sordular,<sup>62</sup> Allah'ın öfkelerini kim giderir? Dedi ki kim öfkelerini yenersen Yüce Allah da kızdığı bu kulundan (öfkelerini) giderir. Dediler ki uysallık üç türdür. Birincisi zalimlerin uysallığı, ikincisi ılımlı kişilerin uysallığı, üçüncüsü ileri gelenlerin (?) uysallığı. Zalimlerin uysallığı şudur: kötülük edenin iyiliğini ister ve de suçunu bağışlar,<sup>63</sup> ileri gelenlerin uysallığı şudur: kötülük edene iyilik eder ve affeder. Nitekim Hz. Ömer'in bir kölesi kaçmıştı; uzun yıllar dolaşdıktan sonra geri geldi. Hz. Ömer'e dedi ki ey müminlerin başı Yüce Allah Kur'an'da buyurmuştur (öfkelerini yutanlar) insanların kusurlarını bağışlayanlardır. Şimdi suçunu bağışladım. Köle dedi ki Allah da iyilik edenleri sever. (91b) Hz. Ömer (bunun üzerine) seni azat ettim dedi.

Söylendiğine göre adaletli Nuşurvan üç mektup yazmış. Bir kölesine vermiş, demiş ki her öfkelendiğimde bu üç mektubu bana ver. Bir gün öfkelenmiş, mektubun birini eline vermiş. İçinde yazılmıştı öfkeni yen, sen Allah değilsin. Sonra ikinci mektubu vermiş, bunun içinde de yazılmıştı sen acı, merhamet et ki sana da acısın. Sonra üçüncü mektubu vermiş, bunun içinde de yazılmıştı. Allah'ın kullarını Allah'a bırak. Rabbim kendinin<sup>64</sup> ihsanı ve cömertliği ile bütün Muhammed ümmetine merhamet etsin, âmin, ey âlemlerin Efendisi.

#### 41. Bölüm: Kendi kusurlarını görme ile ilgili bölüm

<sup>62</sup> Farsçasında şöyle rivâyet kerdend ki Yahyâ bin Zekeriyâ bipursid 'İsirâ 'söylendiğine göre Yahya bin Zekeriya Hz. İsa'ya sormuş' (s. 254); Harzemcesinde Farsçası gibi ancak fiil çoğulda (E. Fazylov, s. 209).

<sup>63</sup> İkincisi atlanmış.

<sup>64</sup> Metinde hağ te'âlâ; cümlelerin öznesi olan çalabum ile aynı olduğu için 'kendinin' diye çevirdim.

Bilin ki insan kendi kusurlarını görmelidir, başkalarının kusurlarını görmemelidir. Kimse hakkında kötü düşünmemelidir. Nitekim Kur'an'da buyurdu: Bir kısmınız bir kısmınızı çekiştirmesin.

Hız. Peygamber der ki insanlar vardır, kendi gözündeki direği görmez, başkalarının gözündeki çöpü görür. Bunun manası şudur kendisinin büyük suçunu görmez başkalarının ufak kusurlarını görür. Ne mutludur o insan ki kendi kusurlarını görür ama başkalarını(n hareketlerini) gözetlemez. Nitekim Yüce Allah der gözetlemeyin.

(Bu ayet) iki kişi hakkında inmiştir; sebebi de şudur: Hız. Peygamber a.s. gazaya çıktığında bir fakiri, onlara hizmet etsin ve onlardan geçinsin diye iki zengine emanet ederdi.

Selmân-ı Fârisî'yi önden yolladılar ve dediler ki git, biz gelinceye kadar yemeği pişir. Yemek pişmeden bunlar geldi, yemek bulamadılar. Selmân'ı Hız. Peygamber mutfağına yolladılar git, Usâma'ya söyle sana yemek versin dediler. Usâma dedi ki hiç yemek kalmamış. Bu Selmân'ın arkadaşları şöyle sandılar yemek vardı da Usâma vermedi, cimrilik etti dediler. Bir de şunu söylediler Selmân akar suya gitse, kurutur.

Bunun üzerine Hız. Peygamber dedi bu insanlar çok et yemişler. Onlar da dedi ki ey Allah'ın peygamberi, bugün biz yiyecek bulamadık, nerde kaldı ki et. Hız. Peygamber a.s. dedi Usâma ile Selmân'ın etini yemişsiniz; demek ki onların aleyhinde bulunmuşsunuz. Ve şu ayeti okudu bir kısmınız bir kısmınızı çekiştirmesin. Hiç içinizden biriniz ölü kardeşinizin etini yemek ister mi?

Hız. Peygamber'den rivayet edildiğine göre o gece beni Mirâc'a çıkardılar. Bakır tırnakları olan bir sürü insan gördüm. Tırnaklarıyla yüzlerinin etlerini soyuyorlardı. Sordum (92b) ey kardeşim Cebrâyil, bunlar kimlerdin? Dedi ki bunlar dünyada kardeşlerinin aleyhinde bulunurlardı, iftira atarlardı.

Söylendiğine göre Hız. Peygamber a.s. dedi ki dedikodu zinadan daha kötüdür. Sordular nasıl kötüdür? Şöyle ki eğer biri zina etse, tövbe etse Yüce Allah tövbesini kabul eder. Çekiştiren eğer tövbe etse, o (çekiştirdiği) kişiden hakkını helâl etmesini dilemeyince ve bu da onu affetmeyince tövbesi kabul olunmaz. Hız. Peygamber a.s. dedi çekiştirme, orucu da abdesti de bozar; yani sevabını yok eder.

Meymûne der ki bir gece rüya gördüm. Önüme pis bir şey koydular ve ye dediler. Dedim niçin? Dediler onun için ki bir başkası dedikodu yaptı sen de dinledin.

Bundan sonra tövbe ettim, bir daha başkasının aleyhinde konuşan birinin yanında bulunmayacağım.

Rahmetli Hasan Basri der ki kim dedikodu yaparsa o kimsenin kırk gün süreyle ibadeti kabul olunmaz.

Söylendiğine göre İsrail oğullarından birisi dedi ki Allahım, sadaka verecek malım yok, kim benim aleyhimde bulunursa helâl olsun, ondan davacı olmayacağım.

Yüce Allah o zamanın peygamberine, o kimseyi bağışladığını bildirdi. (Ama) bu adam dedi ki evet, geçerli olmaz eğer yarın bu, halkın ağzında sakız gibi çiğnenmezse.<sup>65</sup>

Hız. Peygamber a.s. dedi ki kim dedikodu yapılan yere giderse onun mezarını ateşle doldururlar, kıyamete kadar onu orada yakar. Hız. Peygamber a.s. dedi kim bir Müslüman kardeşine iftira etse, Allah ona cennetten mahrum bırakır, benim de şefaetimden mahrum kalır.

Allahım, bilgeliğin ve cömertliğin ile bize sen yardım et, âmin ey âlemlerin Efendisi.

42. Bölüm: Müminlerin ve iki yüzlülerin alâmetleriyle ilgili bölüm.

Bilin ki iki yüzlülerin yeri cehennemden en aşağı tabakası olacaktır. Nitekim Kur'an'da buyurdu muhakkak ki iki yüzlüler cehennemden en aşağı tabakasındadırlar.

Şimdi iki yüzlülerden iyi sakının, gerçek Müslüman olun, çünkü cehennemden dibinden kurtulanları Yüce Allah iki yüzlülerin alâmetleri arasında saymıştır. İki yüzlüler o kimselerdir ki birbirlerini kötü işe teşvik ederler, iyi işden vazgeçirtirler. Nitekim Kur'an'da şöyle der kadınlı erkekli iki yüzlüler birbirlerine benzerler, onlar kötülüğe sevkederler, iyilikten alıkoymaya çalışırlar. İki

<sup>65</sup> M. b. Bâli metninde bozukluk var. Harzemcesi çok açık (s. 210), fakat Farsçası eksik ve kapalı. Allahın affetmesine rağmen adam bu iltifatı kabul etmiyor, şart olarak bu beyanın önce halk arasında yayılmasını istiyor

yüzlülerin bir alâmeti de şudur eli hayırsız olur, sadaka vermezler. Nitekim Kur'an'da buyurur ellerini sıkı tutarlar.

Müminlerin de bir alâmeti şudur birbirlerini iyi işe teşvik ederler, kötü işden vaz geçirirler. Nitekim Kur'an'da dedi iyiliği emrederler, fenalıktan alıkoyarlar.

Hız. Peygamber a.s. dedi her kim iyi işe teşvik etse, kötülükten vazgeçirtse o insan yer yüzünde Yüce Allah'ın da peygamberlerin de halifesidir.

Hız. Peygamber a.s. dedi her insan bir kötülüğe eliyle engel olsun, eğer elinden gelmezse diliyle engellesin, diliyle de olmuyorsa gönlüyle engellesin. Eliyle engellemek beylerin, sultanların işidir. Diliyle engellemek âlimlerin işidir <gönlüyle engellemek seçkinlerin, şeyhlerin işidir>.<sup>66</sup>

Hız. Peygamber dedi iki yüzlülerin alâmeti odur ki (cemaate) katılmazlar, ancak zor kullanarak getirirler, gelirse bile herkesten sonra. Gece leş gibi yatarlar; işleri güçleri sığır gibi yaşamaktır.

Müminlerin alâmetleri şunlardır uyanık olurlar, öbür dünyanın işlerini gücü yettiği kadar düşünürler, alçak gönüllü olurlar.

İki yüzlülerin alâmetleri şunlardır çok dedi kodu yaparlar, iftira atarlar, haramdan sakınmazlar.

Ve müminler o kimselerdir ki Allah'ı hep anarlar. Allah'ın verdiği kanaat ederler, özür dilerler.

İki yüzlülerin alâmetleri şunlardır pis olurlar, başkalarının ayıplarını ortaya çıkarıcı (?) olurlar.

[ŞT nüshasının sonu eksik]

<sup>66</sup> M.b. Bâli metninde eksik, Harzemcesinden alındı.



ذَلِكَ اسْتَمْرَ وَأَشْكُ يَكْرِكِ الدَّرِكْمِ طَاعْتَهُ تَقْصِيرِ لِقِ أَيْمِيَارِ  
 وَرِدْ كِنَا قِنَاعَتْ الْمَايْتِ أَيْرُقِسِ تَدْبِيرِ أَيْمِيَارِ قَلَلِقِ  
 الدَّرِكْمِ يِقِ أَلِحِقِ قِنَاعَتْ أَيْلِيَا وَارِ أَلِحِقِ نَفَقَهُ وَهَمَّ صَدَقَهُ  
 أَيْلِيَا قَفِدُغِ وَقْتِ صَبْرِ قَلْبِ أَيْكِسِ يَدَا اللّهِ تَعَالَى جُمْلَهُ قُلْدَرَهُ  
 صَالِحِ عَمَلِ رُوزِ قَلْبِ تَوْفِيقِ يِلْدَاشِ أَيْلَسُنْ هَمِيْشَهْ رِضَا جِنْدَهْ دُشُنْ

بَابُ الْيَقِينِ بِلَاكُمِ

يَقِينِ أَجْدَرِ نِتَكُمْ قُرْأَنَهُ بِيُرْدِ عِلْمِ الْيَقِينِ وَعَيْنِ الْيَقِينِ  
 وَحَقِّ الْيَقِينِ عِلْمِ الْيَقِينِ مُخْلِصُكُمْ دُرْ عَيْنِ الْيَقِينِ  
 عَارِفُكُمْ دُرْ حَقِّ الْيَقِينِ دُوسْتُكُمْ دُرْ دَخِ ائْتِدِكُمْ كِمِ  
 عِلْمِ الْيَقِينِ دُنْيَا دَهْ بِلْمَكْدُرِ حَقِّ الْيَقِينِ الْمُدْنِ صُكُوْهُ بِلْمَكْدُرِ  
 عَيْنِ الْيَقِينِ الْوَكْنِ بِلْمَكْدُرِ مُؤْمِنُكُمْ دُنْيَا دَهْ بِلْمَكْدُرِ الدَّرِكِ  
 تَكْوِي كُومِنْدُنْ بِلْمَكْدُرِ كِنَهْ ائْتِرْ كُومِنْدُنْ قُرْأَنَهُ ائْتِرْ  
 لَذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ عَيْنِ الْيَقِينِ كَافِرِ كُوجُنْ دُرْ  
 حَقِّ الْيَقِينِ دُكَلِ خَلْقِ جُونِ دُرْ رِوَايْتِ قَلْبِ بَيْغَمَبَرِ  
 جَبْرِيْلِ صُرْدِكُمْ يَقِينِ مَعْنِي نَدْرِ ائْتِدِكُمْ الدَّرِكِ

ایش تکرین ایشلیا واکر سن تکر ی کر مر سکه تکر ی  
 کور بیغیر علیه السلام ایتد بنم امتک نماز ر هده  
 وبقنده در و امتک هلاک نخلده و طول امله در سفیان  
 توری ایدر یق الدوکه تکر یا تهمت قلمیا سن نیکم  
 تکریدن خیر و شر کلر ساراضی السن فتح موصلی  
 رحمة الله علیه ایدر مکة یلنده بریه اجنده کدر دمر  
 برج افلان کوردم مکیا کدر ایتدم بوسفر نسکا  
 بیولمدر یچن ودر سن ایتدی یا ا تا کوردم ریجه قجار  
 اکنجه اغلنلر لر ایتدم یا اغل یل اراق سن ضعیف  
 ایتدی بندن ایق دبر تمک اندن التمک ایتدم یا اغل  
 هیچ ازقک یق ایتدم هر قنده الرسم اجغر رسم اش ودر  
 صوصرم صووردور بنم یقیمر بکا اش صو یتررددی  
 وبکا ایتدی یا ا تا ادک ندر بن ایتدم بکا فتح موصلی  
 در لر ایتدی یچن کیم سنی بر دوسنک اوینا اقسا  
 ازقک بلا کتر سکه ا کا خشکلر مر ایتدی ایتدی ایتدی

بَيْنَ دِيْنِي وَدِيْنِكُمْ اَوْ يَنَا اِزْغَمَ كَثْرَبْ وَرَمَعَا اَنْزَمَ وَبِكَ اَيْدِي  
 سَنَكْ يَفِيْنَكْ ضَعِيْفِ مَشْنِ وَبِيْنِ اَنْدَنْ يَقْنِلُوْ اَنْدَنْ زَاهِدْ هِيْجْ كَوْمِمْ  
 رِوَايْتْ قَلْدِرْ كَرْمِ بَرِ عَوْرَتْ وَارِدْ بَرِيْدِ اَكْ اَلْمَشْرِطْلُوْ اَغْمْ  
 هِيْجْ نَسْنَهْ قَمْدَالْ عَوْرَتْ اَيْدِي اَلْحِيْ يَنْمُرْ اَمِيْدَمْ سَكَا دُرْ دُرْ  
 سِيْدَنْ دُرْ دُرْ اَنْكْ يَفِيْنِ بَرِ كَاتِنْدَهْ بَرِ اَلْوَبْكَ كَلْبِنَهْ  
 اَللّٰهُ تَعَالٰى شَيْلَهْ بَرِ قَدِ كَمِ اَكَا يَزْمَغْرِبِ اَلتُّونْ دِرْ كَمِ اَلرُّسَا  
 يَفِيْنِ لَمَّا نَسْرْ شَيْلَهْ اَلسُّنْ اَلْحِيْ بَرِ قَلْرَا اَعْنِقَا اَنْكْ كِبِ سَنْ رُوْزْ

قَلْ وَرِ كَلْ اَمِيْنِ يَاوَبْ اَلْعَالَمِيْنَ اَبَا نَسْرِ اَلنَّصِيْحَهْ

وَذَمِ اَلْحَسَدِ بِلَاكُمْ بَغْمَبْرْ عَلَيْهِ السَّلَامِ اَيْدِي اَوْ جَاوْدُوْ كَرِ  
 نَصِيْحَهْ دُرْ دِيْدِي اَيْدِي كَمِ نَصِيْحَتْ نَهْ نَسْنَهْ اِدْر اَيْدِي نَصِيْحَتْ  
 اَوْلَدْرْ كَمِ مَسْلَمَانِلِرْ اِسْلَامْ يِلِنَا قَلْوْزْ لَمَقْ وَتَكْرِيْ بِلْدَرْ مَكْ  
 وَبَغْمَبْرْ لَوْهْ وَفَرِ شَهَارْ وَكَلْدَنْ اَيْشَانْ كِتَابِلِرْ وَقِيَامَتْ كُنِيْنِ  
 وَخَيْرِ شَرْ دِكَلْ تَكْرِدَنْ دِرْ غِنَا اِنْدُرْ مَقْدُرْ وَفَا مَوْخَلَقَهْ اَيْلِكْ  
 دِرْ مَلَكْتَرْ كَتْدْ يَادِرْ لَدِ كُنْلِيْنِ بَغْمَبْرْ عَلَيْهِ السَّلَامِ اَيْدِي بَرِ بَرِ كُوْزَهْ  
 دَرِ شَمَانْ اَلْمَلِكْ وَبَرِ بَرِ كُوْزَنْ اَيْرْ اَلْمَلِكْ وَبَرِ بَرِ كُوْزَهْ قُوْشِ اَللّٰهُ

وَأَنْزَلَ مِنْ الْمَلِكِ كَمْرًا زَارَ لَشَيْزٍ وَآكَرَ كَسَبُوا السُّكُوزَ أَجَّ كُنْدُونَ  
 كَجْرُمِيَا سِيْرَ عَدْرٍ دَلِيْبٍ حَلَالٍ كَشِيْرَ قَنُقِيسٍ أَوَّلِ حَصْفَالِقِ  
 وَأَوَّلِ كَاإِجْمَاعِ أَكْدُونَ كَوَهُ دِرَايْتِ قَلْدِرُ كِهْ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ  
 بَرَكْتَنِ نَكْرِيَهْ مُنَاجَاتِ قَلْدِرِ بَرَاؤُ كَرْدِ عَرَشِ كَلَكْسِنْدَهْ أَتُرُودُ  
 مُوسَى اِيْتِدِي اِيچِي بُولْمُدُر اِيْتِد اَوَّلِ بَرَاؤُ دُرْدُنِيَهْ كَسِيَا حَسَدُ  
 قَلْمِدِ وَغَيْبِتِ سَيْلَمِدِ مُحَمَّدِ بِنِ كَعْبِ اِيْدِرَاجِ نَسِيْ كَسِنَا  
 حَقِنْدَهْ اَشْمَكَلِ اَكْرَا اِيْلُرُسَكُ كَنْدُو نَفْسَكَا اَشْمَشِ اَلرُّسِنِ  
 نَبِيْ كَرْمِ قَرَانْدَهْ بِيُورِدِ اِنَّمَا يَغْيِيكُمْ عَلَي اَنْفُسِكُمْ اِكْبِجِ قَوْلِ  
 اَيُّبِ قَوْلُ كُونْدُونَ دُنْمَكُ نَبِيْ كَرْمِ قَرَانْدَهْ اِيْتِدِي فَمَنْ نَكْتُ فَاِنَّمَا  
 يَنْكُتُ عَلَي نَفْسِهْ اَجْبِجِ مَكْرٍ وَحِيْلَهْ اَيْلَمَكُ كَنْدُرُ كُرَا اِيْلُرُسِيْرِ  
 نَبِيْ كَرْمِ قَرَانْدَهْ اِيْتِدِي وَلا حَيْقُ الْمَلِكِ السِّيْ اِلَا بِاِهْلِهْ وَ اِيْتِدِرُ كُمْ  
 اِبْلِيْسِ بَرَكْتَنِ فِرْعَوْنِ قَبُوسِ نَاكَلْدِي قَبُويِ قَقْدِ فِرْعَوْنِ  
 يَلُو كُرَا اَتُرُودِ اِيْتِدِي كَسِنِ اِبْلِيْسِ اِيْتِدِي اَكْرَسِنِ تَكْرِيْمِ سَكُ قَسِيَا  
 كَلِيْنِ كِدِكِنِ بَلِيْدَكُ دِدِ فِرْعَوْنِ بَلِيْدِيَهْ اِبْلِيْسِدُر اِيْتِدِ بِاَمْلَعُونَ  
 كَلِ بَرُومَلَعُونَ قَتْنَا كَلْدِي فِرْعَوْنِ اِيْتِدِي اِبْلِيْسِ عَجَبِ دُنِيَهْ

بوزاكدن بوزوزمله ابلتس ايتد وارم د ايتد كيد ايتدي بيم  
 د بيم وارم نكم بيم ايتد سرقنك اكي انكي وارم دم  
 اول انك سندن اول دوستومه دج ورم بركن ال دوستم ايتد  
 سن بيم ستم سدفك يقدر بيم عم د ترين سنج بندن  
 نه دكوسن د لکل وريم دم ايتد سندن دلكم الدر كه قشنگ  
 انكن الدر بيم انكم يقدر انك دج المسن د ابي كولو حسد  
 يلو بن ايتد سنج بيش انك وريم ابي قوديدم ايتد ان بيش  
 انك دن انك ال ايكه انك الدر دكك يلو كدر د فرعون ايتد بيم  
 كه حسود ليق بوزاكدن ملعونميش د وايت قلد لوز كم بوزمندا  
 اچ حسد جمع الديرس ايتد بركو يا ايلك ايلدك سوزوم د بدي  
 ايتد بيم كجا هنج مكننا ايلك ايلدك سوزوم د دخيلان  
 محمد ايتد حسد ايتد تگر يا جاحدز يعنى منكر دوز كيم  
 بوزاكدن قضا بيم سوزوم د الهى د كللى مسلمانلر فضلك  
 بوزاكدن سغلى بوزكل باهيا  
 بوزاكدن سغلى بوزكل باهيا  
 بوزاكدن سغلى بوزكل باهيا

أَوْ كَلَّلُوا قَلْبِي سَوْضًا نَتَكَمِرُ قَرَانَهُ بِيُرْدَانَهُ لَا تَحِبُّ الْمَلِكِينَ  
 يَغْمِرُ عَلَيْهِ السَّلَامُ ائْتَدَى مُؤْمِنًا اشْعَا كَلَّلُوا لَكَ نَتَكَمِرُ قَرَانَهُ بِيُرْدَانَهُ  
 وَأَجْفُضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغْمِرُ عَلَيْهِ السَّلَامُ ائْتَدَى هَرَبْرُكُنْكَ  
 بَيْنَهُ اِكِي زُجْرُ وَرُدُّرِ بَرِسِ يَدِجْ قَاتِ يِرْدَهْ وَبَرِسِ يَدِجْ قَاتِ  
 كُنْكَ هَرَكُمُ الْجَحْلِقِ اَيْلَا يَقَارُ زُجْبِرْ جَاكُرُ وَ اَلْ قُلْ خَلْقِ  
 اَجْنَدَهْ اَلْوَالِ رُوْهُمُ كُمُ تَكْبُرُ لِكَ اَيْلَا اشْعَا زُجْبِرْ جَاكُرُ  
 اَدْمِيْلُرْ اَجْنَدَهْ خُوْرُ اَلْوُرْ نَهْ تَحْتَلُوْ اَلْ قُلْ كُمُ كَلَلِ الْجُحْ وَ مَسْقِ  
 اَلْ اَتَحْتَلِ كُرْجَاكُ اَسِرْ كُرْ اَلَا اَنْلَوْهْ صَدَقَهْ وَ نَفَقَهْ وَ زُرْ اَلَا وَاَعْلَمَلُرْ  
 اَعْرُ كُرْ اَلَا وَ جِقْ سُرُوْ اَلْمِيَا حَاتِمُ اَيْدُرْ بِيْرْمُ رُوْرْ كَارْمُرْ عَالِيْلُرْ  
 وَ زَاهِدْلُرْ كُوْ كَلْمُرْ تَرَا زِي اَسْلُرْ دُرْتَلُرْ بَادِ شَاهَلُرْ كَلْمُرْ  
 اَعْرُ كَلُرْ دِي تَحْيِي بِيْرْمَعَاذُ اَيْدُرْ دَلِيْمُرْ زَاهِدْلُرْ وَ زَكْمُرْ اَنْلُوْرْ  
 كَلِي فِرْعَوْنُ كِيْدُرْ اَلْهُ فِضْلُكُ بُوْلَهْ اَنْكَبِ كَلْمُرْ

بِرِسْنِ سَقْلَايِ وَرِكِلْ اَمِيْنِ يَا رَبِّ الْعَالَمِيْنَ **بَابُ الْخَلْمِ**

بَلَاكُ كِمُ حَلِيْمٍ لِكُ اَللّٰهُ تَعَالٰى صِفْتِدُرْ نَتَكَمِرُ قَرَانَهُ ائْتَدَى ائْتَدَى  
 كَانِ حَلِيْمًا غَفُوْرًا وَ اَبْرَهِيْمٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ حَلِيْمٍ لِعَالَمِ الْاَنْبِيَا

اَيْدِي فَبَشْرُ نَاهُ بَغْلَامٍ حَلِيمٍ وَيَغْمِرُ اَيْدِي فَاعْفُ عَنْهُمْ  
 يَعْنِي صَوْجُ اَنْلُرْكَ صُحَّ عَفْ اَيْلَايَهْ عَايشَهْ اَيْدِي يَغْمِرُكَ  
 صِفْتَلِرْ اَجْنَدَهْ يَزْدُرْدِي يُمَشِقُ كُوْ كُلِّ حَلِيمٍ هِيْجُ يُوْزَلِقُ اِدْرِنَا  
 اِدْمَدِي دَلِيْلَهْ مَكْسَهْ كَلِّ اِرْمَدِي عُوْرْتَلِرْنَدَنْ هِيْجُ بَرِسَنْ  
 يَتَلُوْ دَمْدِدُ كَلِّ بَرَابَرْدُ تَدِرْ وَتَلَقُّ جَلِرْ نَا يُوْزُ كَلِّجْ اِتْمَدُ دُوْ كَلْنَهْ  
 اَيُوْسَيْلِدِرْ تَحِيْ بِنِ مَعَاذِ اَيْدِي يَغْمِرُ عَلَيْهِ السَّلَامُ اَيْدِي قَتْمَقُ  
 اِيْمَانِ خَرَابِ اَيْلُرْ وَعَيْسِي يَغْمِرُ صُرْدِرْ لُرْ تَكْرُخْتَمِنْ نَا كَدُرْ  
 اَيْتِدِ قَتْمَقُ كَيْشِي كَهْ قَقْدِغْ كَدُرْ سَا اَللهُ تَعَالَى قُلْدَنْ قَقْدِغْ كَدُرْ  
 وَ اَيْتِدِرْ كَهْ حَلِيمِ اَجْ دُرْدُرْ بَرْ ظَا مِلِرْ حَلِيمِ اِكْجِ مَقْصِدِرْ حَلِيمِ  
 اَجْجِ سَابِقِرْ حَلِيمِ ظَا مِلِرْ حَلِيمِ اَلدُرْ كَهْ حَلِيمِ اُوْلَدُرْ كَهْ  
 يَاوْزَلِقُ اِدْرِنَا اَيِ اَلدِغْ اَسْدُرْ وَ هُمْ صَوْجُ بَعْتَلِرْ سَابِقِرْ  
 حَلِيمِ اَلدُرْ كَهْ يُوْزَلِقُ اِدْرِنَا اَيْلُكُ اِدْرُوْ عَفْوَادِرْ نَتِكُمْ عَمْرُكُ  
 بَرِ قَلِ قَجْدِ دَلِيْمِ بِلِدِرْ يِرْ دِصْكَرْ كِرْ وَ كَلْدِ عُمْرَهْ اَيْتِدِي اَمِيْرُ الْمُؤْمِنِيْنَ  
 تَكْرُ تَعَالَى قُرْآنِ اَجْنَدَهْ بِيْرْدِرْ وَ اَلْعَافِيْنَ عَنِ النَّاسِ  
 اَمْدِي صَوْجِكِهْ بَغْمِلْدُمْ قُلْ اَيْدِي وَ اَللهُ تَحِيْبُهْ اَلْحَسْبُ

عَمْرٍ ایتدی ازاڭ قلدیم دیوایت قلدیر کیم نیشروان عادل اوج  
 بیت یزملش بوقلنا ورمش ایتمش قچن قاقیم براج  
 بتی بگا ودرکل بزکن قاید اول بر بتی لانا ورنک اجنده  
 یزملش دکه خشم کور نگر دکلسن اندن اکیچ بتی وردی  
 آنک اجنده یزملش رحمت قیل ناکه سکا رحمت قلا اندن  
 اچنج بتی ورد آنک اجنده یزملش کیم نگر قلدون نگر یا  
 قو حو تعالی لطیفیه و کرمیه جمله محمد امت جلا بمر یولغسون

امین یارب العالمین باب ————— الاستیعال

بعیوب النفس بلك کیم کشی کند عیب کوسکوک ابرق کشی  
 عیب کرمک کورک ولسیا بوز اندیشه قلمسا کورک نیکم قرانده بیور  
 ولا یغتب بعضکم بعضا و پیغمبر ایدر کیشلر وارد کندو  
 کز ندک درک کورض ایتورقلر کز ندکی چپ کور معنی بدرکه  
 کندنک الو عیب کورض ایتورک چ عیب کور نا بختلو در  
 ال کتیب کیم کند عیبی کور ایورغ کز میا نیکم الله تعالی  
 ایدر ولا تجسودر اکی کشی حقتا ایدر و آنک سبب الدرکه



پیغمبر علیه السلام فحی غزایا ورسا بر بغسل ای بای  
 اسمیر لورد انلر خدمت ایلکیا انلوردن پیا سلمان فارسی  
 اکدوریدر کمر ورنل بزر کلنجاش بشوردیدر  
 بشمدن بنلر گلدر لوراش بلمد لور سلمان پیغمبر مطنجا وریدیر  
 واز اسامیایت سکا اش ورسون ددر لور اسامه ایتدی هنجاش  
 قلمد دید بو سلمانک یلدا اش شیلله صند لوراش وارد اسامه  
 ورمه نخللق ایلد ددر لور دج ایتد لور سلمان اقر صویا ورسا  
 قردرد لور اندن پیغمبر ایتدی اول کیشلرات جق میشدرد  
 انلور ایتدی یار رسول الله بکن بزاش بلمدق بمکات قند ددر  
 ددر لور پیغمبر علیه السلام ایتدی اسامیلله سلمان ات پیش بر  
 یعنی انلر غیبت ایلمش سزد دبوایه اقدی، ولا یغبت  
 بعضکم بعضا الحبت احدکم ان یا کل لحم اخیه  
 روایت قلد لور رسول الله حضر تندن ال کج کمر بنی  
 معراج التبدلر کردم بر بجه کیشلر کمر بنی در نقار وارد  
 در نقار واردی در نقار یله یز لورینک ات صیر لور ایتدم

يَا أَيُّهَا الْمُسْلِمُونَ بَلِّغُوا إِلَيْنَا بِحَسْبِ الْوَجْهِ  
 كَمُؤْتِنَهُ قَرَدِش لَرِن غَيْبِت اِدِر كُور دِهْتَان قِلْدِر لُر وَايْت  
 قِلْدِر كَمُ يَغْمِر عَلَيْهِ السَّلَام اِيْتِدْ غَيْبِت زِنْدَن يُوَزْدُر اِيْتِدِر  
 نِتَا يُوَزْدُر اِنِكْجُون بَر كُور بَر زِنَا اِيْلَسَا كُور تُوْبَه اِيْلَسَا اِلله تَعَالَى  
 تُوْبِسَن قَبُول اِيْلُر غَيْبِت اِدِن تُوْبَه اِيْلَسَا قَبْلُ الْمُرْتَا اَل  
 كِشِدَن حَلَا لِق دِلْمِنْجَه وَاوَل كِشِي عَفْوَا يَأْمِنْجَا يَغْمِر عَلَيْهِ السَّلَام  
 اِيْتِدْ غَيْبِت اُرْح اِبْدَت سِرْد دِ يَعْغِي مُزْدَن كِرْدُر مِمْوْنَه اِيْدُر  
 بَرْدِنَلَه دُش كُرْدَم اِمْدَه بَر مُرْدَر شِنَه قُر لُر يَجَل دِر لُر اِيْتِدَم  
 بِنَجْن اِيْتِدِر لُر اِنِكْجُون كَمُ اِيْرُق كِشِي غَيْبِت سِيْلِدِي سَن دِه كَلْدَك  
 دِيْدِر لُر اِنْدَن صُكْرَه تُوْبَه اِيْلْدَم اِيْرُق غَيْبِت سِيْلِيَا كِشِي قَتِنْدَه  
 اَوْلِيْمُ حَسَن بَصْرِي اِيْدُر رَحْمَه اِلله عَلَيْهِ هَرْ كِه غَيْبِت سِيْلَسَا  
 فِرُق كَن اِنْدُ طَاعَتِ قَبُول اَلْمُرْتَا وَايْت قِلْدِر لُر بِنِي اِسْرَا اِيْل  
 قَوْمِنْدَن بَر كِشِي اِيْتِدِي اَرَبِ مَا لَمْ يَقْدُر صَدَقَه وَرِمْ كَاهِر كَمُ  
 بِنْمُ غَيْبِتْمُ سِيْلَرَسَا اَكَا حَلَالُ السُّوْن اُنْكِيْلَا دَعْوِج اَلْمِيْمُر دِيْدِي  
 اِلله تَعَالَى اَوَّل زَمَانِكُ يَغْمِر نَه بِلْدَر دِكِه اَوَّل كِشِي بَر لِعْدَم اَوَّل اِسْرَا

تِيدي ايوار تا ادميلر دنده سقر كيب المينجا بيغير عليه السلام ايتدي  
 فنق كيشكم دكجلكا ورسا انك كورن ادايليا قيا متدك ابي پندرر  
 دد بيغير عليه السلام ايتدي فنقي كيشكم بر مسلمان قواشن غماز لسا  
 نكرا كا اجماع حرام قلا وبنم شفا عتم اكا حوام اولاد داله فضللك  
 وكرمك بوله بزوه سن توفيق ودر كل امين. يا رب العالمين  
 باب ٣٣  
 علامه المؤمن والمنافق  
 بلك كم منافق لروك بر طامونك كي اشغا طبقس السدك  
 نيكم قراند بيورد المنا فقير في الدرك الاسفل من النار  
 امدي منافقوردن كي سقنك كرجك مسلمان لك كمر درك  
 اسفلدن قرتكن الله تعالى منافقك نشان اجنده بلدردي  
 منافق الدر كه بر برن يوزا بنا بيوزا ايواشدن يعر نيكم  
 قراند ايدر المنا فقون والمنا فقات بعضهم من بعض  
 يامرون بالسكر وينهون عن المعروف منافقك  
 مخ بر نشان الدر كه ال خير سزا لوصدقه ورمز نيكم قراند  
 ويفضون ايديهم مؤمنك دج بر نشان الدر كمر بر بردي

ای ایشا بیروز بو زاشیدن یغ کورنیکم قراندک ایتدی  
 یا مروت بالعمروف ویخون عن المنکر پیغمبر علیه السلام  
 ایتدی هر کمر ای ایشا بیروز لقدن یغسا اول یوزندک الله تعالی  
 تک خلیفسیدر دج پیغمبر لک خلیفسیدر پیغمبر علیه السلام ایتدی  
 هر کمر بیروز هر ایللا دندر سن اگر الندن کلمسا دندر سنون  
 و اگر دندن دج کلمسا کو کلیللا دندر سنون و اگر دندن دج کلمسا  
 کو کلیللا دندر سنون و اگر کلیللا دندر مک بکرا ایشدرد لیلله  
 دندر مک عالم لک کدر ددر پیغمبر ایتدی منا فقلن نشان اولدز که  
 کلمیا مکر کجیللا کترالرو و اگر کلمسا د کللدن صکره د نلا  
 مرد اذ کب یتر الا ایش کج صغریک ایشلر اولا و مؤمنلر نشان  
 الدر که یلب سقر الا و آخرت یواج کوچ یتدج قیر الا  
 و کل الجق الا و منا فقلن نشان الدر کمر غیبت اکثر  
 نیلیا و طعنه ارج الا و حرامدن سقر الا و مؤمنلر الدر  
 تکوی یاد قیلر الا و نکر و زد کنا قناعت الا و عذر دج الا  
 و منا فقلن نشان اولدر کمر کلنج الا مینک عین ارج الا